

Eksplorzija na Vergaroli u Puli 18. kolovoza 1946. godine: pokušaj rekonstrukcije i izazovi tumačenja

Autorica u članku predstavlja rezultate svojih istraživanja eksplozije podmorskih mina u uvali Vergarola u Puli 18. kolovoza 1946. godine te otvara kontroverznu temu kojom se historiografija do sada nije bavila. Namjera je rada sveobuhvatno obraditi temu raspravljajući o svakom njezinom segmentu zasebno: okolnostima koje su prethodile događaju, događaju samome, kasnijim zbivanjima u Puli, utjecaju eksplozije na život u gradu te načinu na koji je eksplozija ostala zabilježena u kolektivnom pamćenju ljudi. Istraživanje je uključilo sve onovremene izvore koje je autorica imala na raspolaganju (ukopne knjige, novinske napise itd.) kao i pisanja novijeg datuma (članci i monografije). Posebnost je rada korištenje metode usmene povijesti, odnosno uklapanje iskaza svjedoka u pokušaj rekonstrukcije i tumačenja događaja.

Ključne riječi: poratna Pula, eksplozija podmorskih mina u uvali Vergarola, žrtve eksplozije, sjećanje na eksploziju

Uvod

Engleski arhivi otkrivaju da su Vergarolu režirali Titovi agenti (Gli archivi inglesi rivelano: la strage di Vergarolla voluta dagli agenti di Tito) – naslov je članka objavljenog u tršćanskome dnevnom listu *Il Piccolo* 9. ožujka 2008. godine. U članku se tvrdi kako su dva talijanska novinara u jednom londonskom arhivu pronašla dokaz da je agent OZN-e Giuseppe Kovacich aktivirao mine koje su na kupalištu Vergarola u Puli 18. kolovoza 1946. godine usmrtille više desetaka ljudi. Bio je to prvi konkretni spomen nekog (pretpostavljeno odgovornog!) imena vezanog uz eksploziju za koju se već od ranije sumnja da je izazvana namjernim ljudskim djelovanjem. Članak je poslužio kao povod za istraživanje događaja kojim se historiografija još nije bavila, dok su publicistički tekstovi uglavnom izvještavali o obilježavanju obljetnice tragedije i komemoraciji žrtava te su mahom bili usredotočeni na pretpostavljanje odgovornosti. U radu ću nastojati prikazati različita shvaćanja ove tragedije, objasniti razloge postojanja nekoliko različitih teorija o izravno odgovornima za nesreću, smjestiti je u kontekst opće političke i društvene situacije u poslijeratnoj Puli te otvoriti pitanja

i kontroverze koje ovaj događaj i danas obavijaju velom tajne i drže u sferi pogodnoj za javna mistificiranja i prijepore.

Metodološka razmatranja

Eksplוזija u uvali Vergarola u Puli u ljeto 1946. godine događaj je o kojemu se posljednjih godina mnogo govorilo i pisalo, barem u lokalnoj, istarskoj i sjevernotalijanskoj javnosti. Talijansko zanimanje za prostore koje su izgubili nakon Drugoga svjetskog rata nikada nije prestalo. Udruge izbjeglih iz Julijske Venecije, napose iz Pule, vrlo su aktivne na političkom i na kulturnom polju, a svoje područje djelovanja žele proširiti i na Istru koju smatraju svojom *dubovnom* domovinom. O aktualnosti Vergarole, odnosno svih problema koje ona otvara, svjedoči i podizanje spomenika Geppinu Michelettiju 18. kolovoza 2008. u Trstu na Trgu Rosmini (više o Michelettiju v. u poglavlju *Pola é in luto. Iz pisanja ondašnjih novina do kraja kolovoza 1946*).¹ Literatura s talijanskog sjeveroistoka o pulskome egzodusu bogata je, ali u najvećem dijelu slučajeva publicističko-memoarskog tipa. Osobne priče bacaju svjetlo na svakodnevna zbivanja i nezamjenjiv su izvor za istraživanje kolektivnog sjećanja na egzodus.²

U hrvatskome javnom životu, međutim, ove teme dobivaju svoje mjesto tek nakon Domovinskog rata, točnije 1996. godine kada u hrvatski medijski prostor ponovno prodiru priče o talijanskom egzodusu, fojbama, pa onda i o eksploziji na Vergaroli. Te priče osobito potenciraju sjevernotalijanski listovi *L'Arena di Pola*³ i *Istria Europa*, čiji je utemeljitelj i glavni urednik Lino Vivoda. Članci u njima dugački su i pisani uvijek na isti način – odaju počast žrtvama, postavljaju pitanja o odgovornosti i žale se na sadašnje stanje. Tvrdnje o odgovornosti variraju od umjerenijih zaključaka da se nikada neće saznati što se točno dogodilo do radikalnijih optuživanja OZN-e za atentat kao i jugoslavenske politike za genocidnost.

U hrvatskome tisku zanimanje za eksploziju na Vergaroli uglavnom naraste u vrijeme komemoracije ili kada se dogodi neki incident, ali i tada se radi o vrlo kratkim člancima.⁴ Na svaku obljetnicu *Glas Istre*, *Jutarnji* i *Večernji list* uglavnom izvještavaju o obilježavanju tragedije. Svake se godine pojavljuje neka nova pojedinost – 2006.

1 Prema pisanju nekih hrvatskih novinara, ova komemoracija nije prošla bez politikantstva i korištenja povijesnih ličnosti i događaja u dnevopolitičke svrhe. V. Černjul, »Iredentistički govori o Puli i Saveznicima u Trstu«.

2 U svojem radu *Sjećanje na poplavu u Firenci 1966.* – osnovni elementi memorijskog narativa Franko Dota koristi termin »thriller-historija« za određeni žanr u talijanskoj historiografiji i historijskoj publicistici. Ova »historiografska i parahistoriografska struja pripovijeda niz događaja iz talijanske poslijeratne povijesti kao napeta, sudbonosna, krucijalna zbivanja koja su se snažno urezala u kolektivno pamćenje nacije, kao traumatični događaji, nerijetko i kao povijesne prijelomnice.« (F. Dota, »Sjećanje na poplavu u Firenci 1966.«, 157)

3 Nasljednik pulskih novina *L'Arena di Pola* o kojima će biti dosta riječi u ovome tekstu.

4 Primjerice, *Glas Istre* je postavljanje spomenika žrtvama na travnatoj površini pored katedrale u rujnu 1997. godine popratio tek fotoviješću.

godine u središtu je interesa bilo po prvi put bacanje vijenaca baš u more, 2007. bili su to iredentistički prosvjedi talijanske mladeži pred katedralom, a 2008. godine po prvi puta obilježavanje »na točnome mjestu tragedije« te optužbe koje su stizale na račun društva *Circolo Istria* da su »samo podobni mediji pozvani na ceremoniju«. Broj žrtava eksplozije s Vergarole varira od članka do članka, osobito u pisanju *Glasa Istre* koji se čini najmanje pažljiv kada je riječ o podacima koje navodi. Drugi listovi, uključujući i gotovo sve talijanske, mnogo pažljivije pišu o broju žrtava, premda ostavljaju otvorenu mogućnost da ih je bilo više.

Ipak, ovim se događajem ne bavi nijedan znanstveni rad, kako u hrvatskoj, tako ni u talijanskoj historiografiji. Jednu od relevantnijih informacija, premda ograničenog opsega, zasigurno bi trebala dati natuknica »Vergarola« u *Istarskoj enciklopediji*, no u ovom se članku potkralo nekoliko grešaka i nepreciznosti.⁵

Upravo stoga što ova tema nije historiografski obrađena, u raspravu su uključeni svi raspoloživi podaci, bez razlike jesu li dobiveni iz primarnih ili sekundarnih povijesnih izvora, odnosno jesu li nastali u vrijeme događaja ili kasnije. U radu se, stoga, isprepliću dva pristupa: pokušaj rekonstrukcije samoga događaja na temelju izvora (ukupnih knjiga, onovremenih novinskih napisa, svjedočanstava sudionika) te razmatranje o načinu na koji su događaj desetljećima kasnije doživljavali sudionici i njihovi potomci, koje se ujedno dotiče i danas aktualne teme iseljavanja Talijana iz Pule nakon Drugoga svjetskog rata.

Neistraženost se ove teme može pripisati i nedostatku službenih dokumenata te manjkavosti svih ostalih izvora. S priličnom sigurnošću može se pretpostaviti da postoje službeni dokumenti Savezničke vojne uprave (Pula je u to vrijeme pripadala Zoni A i bila pod upravom Saveznika) koji bi bacili dodatno svjetlo na eksploziju, ali njihovo bi traženje iziskivalo velike napore, pa će to još neko vrijeme morati pričekati. Međutim, pitanje je i što bi se iz dokumenata vojne uprave nezainteresirane za događaj moglo iščitati; ne čini se realnim da bi se u tim arhivima mogao pronaći dokument koji bi donio ime počinitelja jer se može pretpostaviti da bi vojna uprava poduzela neke mjere da je nedvojbeno znala tko je odgovoran. Već spomenuti novootkriveni dokumenti u kojima se spominje ime navodno odgovornog OZN-inog agenta svakako zaslužuju posebnu pozornost, ali je i njihove podatke potrebno kritički preispitati.

Najpouzdaniji izvor za sâm događaj ukopne su knjige Civilnog groblja u Puli pomoću kojih se s priličnom sigurnošću može utvrditi broj i identitet poginulih čija su tijela prepoznata. Identitet neprepoznatih tijela neće se nikada sa sigurnošću moći utvrditi: njihovih imena nema u ukopnim knjigama, ali se može pretpostaviti o kojim se ljudima radi. Za to su važan izvor dnevne novine koje su u to vrijeme izlazile u Puli – *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*. Bila su to glasila dviju suprotstavljenih strana u doba dvogodišnje angloameričke uprave u gradu, protalijanske nacionalističke i projugoslavenske komunističke. Oba su lista u najkraćem roku

5 *Istarska enciklopedija*, s. v. »Vergarola«.

donijela imena i osobne podatke stradalih, kao i njihove osmrtnice. Iako pažljivo postupaju s činjenicama, tekstovi su uglavnom vrlo afektivni i pristrani te dobro odražavaju situaciju u podijeljenome gradu.

Zanimljiv izvor podataka za rekonstrukciju događaja su svjedočenja ljudi koje su se 1946. godine nalazili u Puli. Četiri sugovornika čiji iskazi čine dio ovoga rada jesu: Ester Sardoz Barlessi, Livia Mele, Josip Orbančić i Benedetto Buich. Na sličan način u ovom radu funkcioniraju i pisana svjedočanstva koje ovaj rad tretira jednako kao i usmene iskaze. To su *Gorki put od Pole do Pule* Josipa Orbančića i *Lesodo da Pola* Lina Vivode. Metoda usmene povijesti može se pokazati korisnom u slučajevima poput ovoga, kada su drugi izvori manjkavi ili im iz nekog razloga ne treba do kraja vjerovati. No, i ova metoda sama otvara brojna druga pitanja koja potiču na interdisciplinarnu raspravu kao što je, primjerice, pouzdanost kazivača. Stoga je bilo potrebno neprestano preispitivati i uspoređivati podatke dobivene iz četiriju razgovora s kazivanjem drugih izvora, kako bi teze bile potkrijepljene sa što više strana. Ipak, neke podatke dobivene metodom usmene povijesti ovo istraživanje nije moglo potvrditi ili opovrgnuti pomoću drugih izvora, pa oni ostaju kao hipoteze otvorene za daljnja istraživanja.

Sličnim putem usmene povijesti krenuo je i Jasenko Zekić u svojem članku *Tragedija Vergarole – slučajnost ili namjera?* (objavljenom u časopisu *Nova Istra* u br. 2/2005) u kojem je na temelju izjava svjedoka i pojedinih novijih publicističkih tekstova linearno rekonstruirao događaj i ukratko objasnio njegovu pozadinu dotaknuvši sve bitne elemente. Dok je Zekićev rad koristio priče svjedoka kao kamenčiće u mozaiku, ovaj članak ima namjeru suočiti pojedina svjedočanstva međusobno, kao i s drugim izvorima.

Na koncu, poduzeto je i terensko istraživanje, odnosno pronalaženje i fotografiranje materijalnih ostataka: spomenika i grobnica. Spomenik žrtvama eksplozije na Vergaroli u Puli postavljen je u rujnu 1997. godine na crkvenom posjedu, travnjaku pored katedrale. Radi se o četvrtastome kamenom bloku s neravnom gornjom plohom na kojemu stoji natpis Vergarola, 18. 8. 1946 13h, Grad Pula, 1997, Città di Pola. Njegovo su postavljanje potaknule udruge izbjeglih iz Pule (tal. *esuli*), a postavilo ga je Poglavarstvo Grada Pule.

Kako je Pola postala Pulom: povijesnopolitički kontekst

Eksplozija na Vergaroli dogodila se 1946. godine, u neposredno poslijeratno vrijeme, kada je Pula tvorila Zonu A pod Savezničkom vojnom upravom te je bila predmetom političkih pregovora na relaciji Jugoslavija – saveznici – Italija. No, već je tada bilo izvjesno da će Pula, zajedno s gotovo cijelom Istrom, pripasti Jugoslaviji.⁶ Problem je predstavljalo povijesno naslijeđe većinski talijanskog grada s hrvatskim

6 Konačna odluka o pripajanju Istre s Pulom Jugoslaviji donesena je 28. rujna 1946. dok je Mirovni ugovor, potpisan 10. veljače 1947., stupio na snagu 15. rujna 1947. godine.

zaleđem. U vrijeme radikaliziranih političkih stavova sukobljavali su se protalijanski (tzv. *floitaliani*, *reakcija*) i projugoslavenski (tzv. *titini*) orijentirani građani, dok je zadaća Savezničke vojne uprave bila balansirati među sukobljenim stranama i čuvati *status quo*. Život je u gradu bio težak, a njegovi stanovnici su zbog racionalizacija hrane i strogih ograničenja prelaska u Zonu B imali osjećaj da su još u ratu.

Podijeljenost se osjećala u svim vidovima života: od sportskih udruga koje su imale talijanski, odnosno jugoslavenski predznak, do političkih organizacija. Slavensko-talijanska antifašistička unija, odnosno Unione antifascista italo-slava (STAU-UAIS), sa svojim izrazito klasno-socijalnim političkim programom, agitirala je za jugoslavensku stranu i bratstvo Hrvata i Talijana, dok je Comitato per la liberazione nazionale, odnosno Odbor nacionalnog oslobođenja (CLN) bio protiv »hrvatskih okupatora«. Glasilo CLN-a bile su novine *L'Arena di Pola*, čija je propaganda i zastrašivanje talijanskog stanovništva »slavenskom brutalnošću« sve više jačala s približavanjem jugoslavenske vlasti. List *Il Nostro Giornale* bio je komunistički usmjerenog glasila UAIS-a i pozivao je na borbu protiv talijanskih nacionalista, kao i na bratstvo Hrvata i Talijana. Obje strane organizirale su mitinge i štrajkove za svoju stvar, a Saveznička vojna uprava nije ništa poduzimala u vezi tih nemira. Kompromisa nije moglo biti: u atmosferi koja je stvorena podrazumijevalo se da će oni koji izgube morati napustiti Pulu i Istru.

***

Egzodus pulskih Talijana počeo je odmah nakon kapitulacije Italije i nastavio se do kraja 1950-tih godina (neki su odlazili i do sredine 1960-ih, ali to je bio manji broj). No, glavni val iseljavanja dogodio se upravo u vrijeme angloameričke uprave i kulminirao je u veljači 1947. godine. Ljudi koji su živjeli na područjima koja su dotada bila u sastavu Italije dobili su mogućnost odabira hoće li ostati u Jugoslaviji ili *optirati* za talijansko državljanstvo i tako postati *esulima*.⁷

Iseljavanje je najviše poticala opća atmosfera nesigurnosti i panike koja je vladala u gradu zbog neriješenog državnopravnog statusa i straha od novog društvenog poretka. Mnogi su odluku o odlasku donijeli instinktivno, povodeći se za rodbinom, susjedima i prijateljima i ne razmišljajući previše o posljedicama. Bilo je i onih s maglovitim predodžbama da će ih Italija prihvatiti raskriljenih ruku, naći im posao i stan te osigurati egzistenciju.

Naposljetku, panika i konfuzija doživjele su svoju kulminaciju nakon eksplozije na Vergaroli u kolovozu 1946. godine, nakon čega su novine *L'Arena di Pola* još žješće nastavile svoju propagandu, optužujući savezničku vlast za nemar, a indirektno *titine* za podmetanje eksplozije.

Pozivi na iseljavanje koji su stizali iz Italije bili su dio šireg plana talijanskih vlasti da metodom *šok-terapije* razotkriju međunarodnoj zajednici »slavensku brutalnost« i

7 Optirati znači izabrati; za nešto glasovati; birati državnu pripadnost, odlučiti se za jedno državljanstvo od mogućih dvaju, opredijeliti se. Nasuprot esula, onih koji su otišli, stoji rimasti, oni koji su ostali.

natjeraju je da Italiji vrati oduzeta područja.⁸ To se nije dogodilo, a takva je politika najviše naštetila običnim ljudima koji u konfuznoj atmosferi nisu uspjeli procijeniti koliko je realno da se, ako ostanu u Jugoslaviji, nešto dogodi njima ili njihovim obiteljima. Prvi su otišli oni koji su se kompromitirali sudjelujući u fašističkoj vlasti ili na drugi način. S druge strane, brojni su primjeri obitelji koje su optirale, a čiji najstariji članovi nisu htjeli otići iz svojega grada.

Iseljenike su u Italiju prevozili brodovi Toscana i Pola, od kojih je prvi, veći, odjednom mogao prevesti 2000 – 2500 ljudi (ovisno o tome koliko prtljage imaju sa sobom), a bilo je planirano da 12 puta otplovi relaciju Pula – Venecija i Pula – Ancona.⁹ Iseljenici su sa sobom odvozili i svoje mrtve, o čemu svjedoče knjige ukopa.¹⁰

Točne razmjere pulskoga egzodusa teško je odrediti. Vladimir Žerjavić donosi popise stanovništva prema kojima je 1936. godine Pula imala 74.691, a 1945. godine 62.082. stanovnika.¹¹ Očigledno je da se ovi podaci odnose na širi prostor od samoga grada, u kasnijim razdobljima poznat kao Općina Pula. Povjesničar Raul Marsetić¹² procjenjuje da je u gradu Puli neposredno nakon rata bilo oko 35.000 ili najviše između 35.000 i 40.000 stanovnika. Naime, broj stanovnika osjetno je opao tijekom ratnih godina, manje zbog gubitaka, a više zbog prisilnih evakuacija stanovništva koje su se vršile zbog bombardiranja. Oni koji su imali kamo, sklonili su se u obližnja sela i uglavnom su se vratili neposredno nakon završetka rata. No, dio je otišao dalje, primjerice u Italiju i nikada se nije vratio. Osim toga, kao što je već spomenuto, neke osobe povezane sa strukturama vlasti (npr. državni činovnici), osobito oni koji nisu bili rodom iz Pule, pobjegli su odmah nakon kapitulacije Italije.¹³ Marsetićev iskaz podupire i usputni podatak o broju stanovnika u Puli koji donosi članak iz novina *L'Arena di Pola*: u broju od 28. kolovoza 1946., pišući o eksploziji na Vergaroli, spominje se da »30 000 ljudi pita zašto se nije blokirao svaki mogući put za bijeg iz grada...«¹⁴

Od tog broja stanovnika, do kraja razdoblja Savezničke uprave optiralo je 25.000 – 30.000 ljudi, a većina je prevezena u Italiju brodom Toscana koji je svoju rutu morao odvesti više od 10 puta. Vrhunac iseljavanja dosegnut je zimi 1947. godine; u proljeće iste godine Pulu se doista moglo nazvati *pustim gradom* – Marsetić tvrdi da u gradu nije moglo ostati više od 6.000 – 7.000 ljudi.¹⁵

8 *Istarska enciklopedija*, s. v. »Egzodus.«

9 V. Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, 108.

10 Primjerice, obitelj Vivoda u Italiju je sa sobom odvela tijelog svojeg sina Sergia, Lininog brata, koji je stradao u eksploziji na Vergaroli (v. u Tablici 1 redni broj ukopa 151).

11 Žerjavić, »Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre...«, 648.

12 Raul Marsetić zaposlen je u Centro di ricerche storiche (Centru za povijesna istraživanja) u Rovinju i bavi se, između ostalog, Pulom u vrijeme Drugoga svjetskog rata.

13 Usmeni iskaz Raula Marsetića.

14 »Tre polizie: e l'uomo di Vergarolla scappa,« *L'Arena di Pola*, 28. kolovoza 1946.

15 Usmeni iskaz Raula Marsetića.

Žerjavić donosi i podatke o broju optanata u pulskoj općini (ovoga puta je naglašeno da se radi o Općini Pula) – do 1948. godine optiralo 25.057 građana, te još 2.351 do 1951. godine, što iznosi ukupno 27.408 stanovnika.¹⁶ Ta je brojka donekle slična Marsetičevoj procjeni, iako se odnosi na pulsku općinu, a ne samo na grad. Svi navedeni podaci sigurno još nisu konačni, već predstavljaju pokušaj okvirnog određenja migracija iz Pule tijekom angloameričke uprave. Jedan zanimljiv pokazatelj moglo bi biti variranje broja ukopa u Puli tih godina. Mirnodopske brojke u 20. stoljeću govore o 700 – 900 ukopa godišnje, što je i danas slučaj. Godine 1946. bilo je 233 ukopa (od kojih više od 30 žrtava s Vergarole), a 1947. godine samo 140! Prema tome, u razdoblju od 1941. do 1947. godine broj ukopa se smanjio za više od pet puta, pa se može pretpostaviti da se za toliko smanjio i broj stanovnika. Podaci iz 1947. obuhvaćaju i novodoseljene stanovnike nakon uspostave jugoslavenske vlasti, tako da se može zaključiti da je tijekom nekoliko mjeseci 1947. godine život u Puli gotovo stao. Tako su širom otvorena vrata promjeni identiteta grada čiji su nositelji postali došljaci koji su u većim skupinama počeli pristizati tijekom 1948. godine.

Pokušaj rekonstrukcije

U nedjelju 18. kolovoza 1946. godine u eksploziji podmorskih mina u najjužnijoj uvali pulskoga zaljeva život je izgubilo nekoliko desetaka ljudi. Bio je to dan proslave 60. godišnjice sportskog kluba Pietas Julia.¹⁷ Iako se radilo o jedriličarskom i veslačkom klubu, toga su se dana održavala natjecanja u plivanju, skakanju s trampolina te igrama u vodi.

Okolnosti samoga događaja nisu nikada službeno rasvijetljene; ni danas, više desetljeća nakon nesreće, ne može se sa sigurnošću tvrditi o mjestu eksplozije, kao ni o točnome položaju mina, njihovoj izradi, težini i broju. Uzrok eksplozije također je nepoznat, premda većina onih koji su o događaju nešto napisali ili rekli vjeruju da je eksplozija bila sredstvo obračuna u tadašnjem podijeljenom gradu. Broj i identitet žrtava jedini je element koji se donekle točno može odrediti, premda se tijekom godina upravo njime najviše *poigravalo* u medijima. Preuveličavanje broja poginulih, međutim, koji je u pojedinim nedavnim tekstovima dosegno čak i brojku od 200 ljudi (!)¹⁸, svjedoči više o nezainteresiranosti i brzopletosti novinara nego o pokušaju svjesne manipulacije.

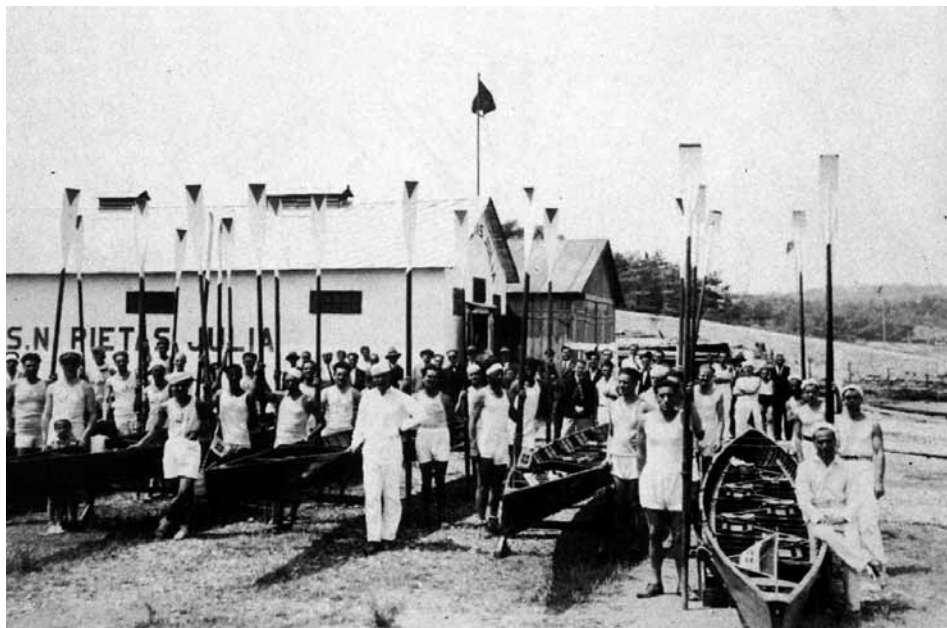
16 Žerjavić, »Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre...«, 652.

17 Puno ime društva bilo je Società Nautica Pietas Julia, a utemeljeno je u Puli 1886. godine. Bavilo se jedriličarstvom i veslanjem, a u Puli je djelovalo do 1946. kada seli u Italiju. Sjedište mu je bilo u uvali Vergarola. (*Istarska enciklopedija*, s. v. »Pietas Julia, nautičko društvo.«)

18 U članku o ovogodišnjem 6. Vergarola kupu, natjecanju ribolovaca, *Glas Istre* donosi podatak da se kup održava u čast poginulih u eksploziji 1946. godine u kojoj je živote izgubilo 200-tinjak Puljana (*Glas Istre*, 14. kolovoza 2008). Godine 2006. riječ je bila o više od stotinu stradalih.

O kupalištu Vergarola i mjestu tragedije

Različite predodžbe o tome što je i gdje je bilo kupalište Vergarola¹⁹, kao i gdje su na obali bile smještene podmorske mine, nije moguće posve pomiriti. Ono što preostaje jest pokušati prikazati različita shvaćanja te na kraju ponuditi zaključak.

Slika 1: Fotografija iz 1929., ceremonija povodom prelaska veslačkog kluba Serenissima pod okrilje Pietas Julije, ljubazno ustupio R. Marsetič

Prema iskazima starih Puležana, Jasenko Zekić donosi podatak da je uvala Vergarola »bila u doba Italije kupalište za gospodu« i nastavlja: »Na ljepotu i luksuz kupališta danas upućuju tek ostaci zida, fragmenti ukrašenih stepenica kojima se silazilo do plaže te zidine potpuno zaraslog plaži pripadajućeg objekta. Vergarolla ili Vargarola [...], nalazi se danas u produžetku bivšeg brodogradilišta Crvena zvijezda i služeći kao ribarska lučica teško se može prepoznati kao bivše elitno kupalište.«²⁰

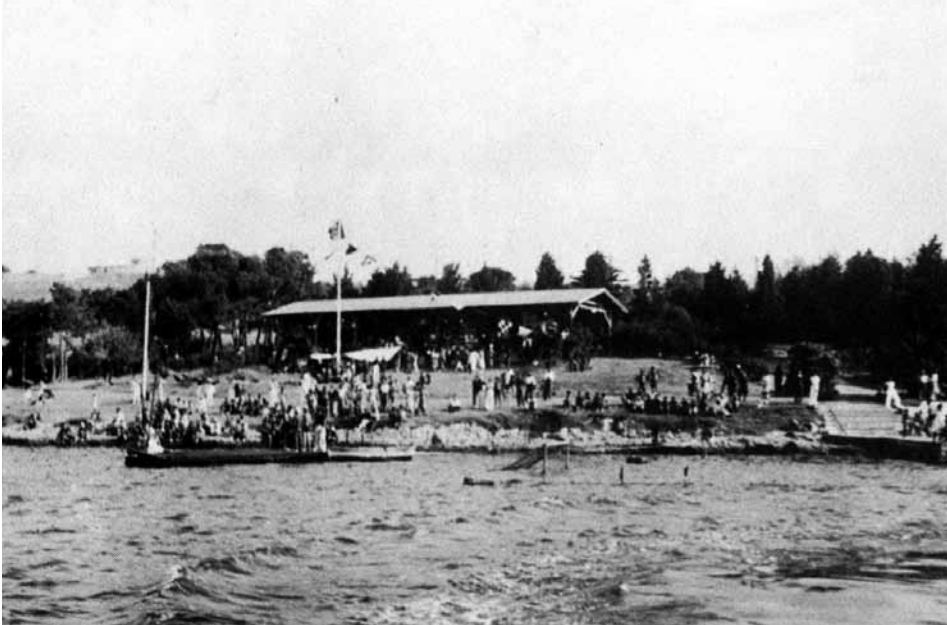
Danas se u smjeru Pule prema Muzilu, na dijelu obale koji se naziva Vergarolom, nižu redom (v. Zemljovid 1 na kojemu su označeni svi spomenuti toponimi): Tehnomontovo brodogradilište; potom mala ribarska luka izgrađena *na divlje* s drvenim objektima koje su izgradili ribari (koju Zekićevi svjedoci prepoznaju kao međuratno kupalište Vergarola); i na samome završetku vojni kompleks Luka Vargarola

19 U standardnom hrvatskom jeziku, a vjerojatno pod utjecajem srpskog, udomaćio se pojam Vargarola; to je i ime vojnog kompleksa koji se danas nalazi u zapadnome dijelu uvale. U talijanskome jeziku uvala se zove Vergarolla, a prednost je dana izvornom dijalektalnom nazivu Vergarola za koji se, uostalom, odlučuje i veći dio onih koji su pisali o događaju.

20 Zekić, »Pula tridesetih...«

Hrvatske ratne mornarice koji obuhvaća najveći dio uvale, a čiji veliki zidani mol zatvara prirodni kraj uvale. Vojna zona nastavlja se i preko uvala Fižela, Smokvica itd., pa na cijeli taj posjed građanstvu nije dopušten ulaz.

Slika 2: Tribine uz objekte Pietas Julije, smještaj tribina v. na Zemljovidu 1, fotografija snimljena vjerojatno 1930. g., ljubazno ustupio R. Marsetič

Počevši od druge polovice 1990-ih godina do danas, svakoga 18. kolovoza talijanske udruge izbjeglih obilježavaju tragediju zajedno s predstavnicima grada Pule.²¹ Godine 1989. pojavila se jedina knjiga koja detaljnije spominje eksploziju. Radi se o emotivno nabijenim memoarima Lina Vivode, dugogodišnjeg predsjednika organizacije *Libero Comune di Pola in Esilio* (Slobodna općina Pula u izgnanstvu) koji je osobno vezan uz nesreću jer je u njoj poginuo njegov osmogodišnji brat Sergio.

S vremenom je način obilježavanja tragedije, uz služenje mise u katedrali i postavljanje vijenaca na spomen-obilježje, proširen i na bacanje vijenaca u more upravo na Vergaroli. 2006. godine vijenci su bačeni na sredini uvale s čamca,²² dok

21 Djelovanje esulskih udruge kakve su, primjerice, *Libero Comune di Pola in Esilio* (Slobodna općina Pula u izgnanstvu) i *Libero Comune di Zara in Esilio* (Slobodna općina Zadar u izgnanstvu), neki hrvatski autori smatraju najgorim oblikom iredentizma. Slobodna općina Pula u izgnanstvu osnovana je u veljači 1967. godine u Trstu na dvadesetu godišnjicu Mirovnog ugovora. Prema njihovim procjenama, višenacionalni sastav Istre uništen je etničkim čišćenjem, a jedno od mogućih rješenja za ublažavanje takvog stanja i za povratak prognanih Talijana bilo bi od sadašnje Istre, koja se nalazi na prostoru triju država, stvoriti jedinstvenu europsku međudržavnu autonomnu regiju. (Usp. Večerina, *Talijanski iredentizam*, 104) Drugi su autori ipak pomirljivijeg stava.

22 »Bogat program u znak sjećanja na žrtve,« *Glas Istre*, 19. kolovoza 2006.

je 2008. zatraženo dopuštenje Ministarstva obrane Republike Hrvatske za ulazak u vojni kompleks Luka Vargarola te za komemoraciju i bacanje vijenaca u more s kraja već spomenutog velikog zidanog mola uz koji su privezana vojna plovila. *Glas Istre* 19. kolovoza 2008. godine donio je članak pod naslovom *Prvi put vijenci bačeni s mjesta tragedije*, a na sličan način pisali su drugi hrvatski i talijanski dnevni listovi. Lino Vivoda je za isti članak izjavio da je »...ovo prvi put da je nogom kročio na Vergarolu, nakon 62 godine [...] i došao odati počast poginulome bratu Sergiu«. ²³ Slika u novinama *La Voce del Popolo*, uz članak od 19. kolovoza 2008. godine, prikazivala je borovu šumicu na obali u zatvorenom, vojnom dijelu uvale Vargarola. ²⁴

Zemljovid 1: Satelitski snimak uvale Vargarola s ucrtanim relevantnim lokacijama (*Google maps*)

1. veliki vojni mol s čijeg je kraja izaslanstvo bacilo vijence 2. vojni objekti sagrađeni u vrijeme Austro-Ugarske 3. ostaci navoza u neposrednoj blizini austrougarske građevine 4. šumica, jedno od pretpostavljenih mjesto eksplozije 5. zid koji dijeli vojni od civilnog dijela uvale, ostatak kompleksa građevina stradalih u	- bombardiranju 1945. (možda je dio do 1946. bio obnovljen) 6. drugi ostatak tog kompleksa 7. središte Tehnomontova brodogradilišta 8. drugo moguće mjesto eksplozije, prema tvrdnjama B. Buicha, obala je promijenila fizionomiju 9. otprilike locirane nekadašnje tribine

²³ *Glas Istre*, 19. kolovoza 2008.

²⁴ *La Voce del Popolo* je dnevni list na talijanskom jeziku u vlasništvu Talijanske unije koji izlazi u Rijeci. (Istarska enciklopedija, s. v. »Voce del Popolo, La.«)

Onovremene novine donose ograničene podatke o mjestu nesreće, spominjući da su mine bile razbacane u borovoj šumici uz obalu u čijem su hladu žrtve uživale prije eksplozije. *L'Arena di Pola*, primjerice, kaže: »[...] mjesto nesreće nalazi se na lokaciji Vergarola, točnije dvadesetak metara od velikog mola koji je udaljen od prostorija Pietas Julije oko šesto ili sedamsto metara. Na ovome je mjestu, koje se nalazi na pola puta između gore spomenutog sjedišta i tvornice zastava, sjenovita šumica koja počinje na vrhu blagog brdašca koje vodi na plažu.«²⁵ Činjenica je da veliki mol zračnom linijom nije udaljen od prostorija Pietas Julije 600 – 700 metara, već možda najviše 300 metara. To bi određenje moglo biti točno ako se misli na stvarni put obalom, ali i onda se radi o kraćoj udaljenosti, ili ako je novinar zabunom stope (eng. *feet*) pretvorio u metre, ali onda prvi podatak o 20 *stopa* udaljenosti od velikog mola ne bi funkcionirao. Možda se uopće ne radi o velikom vojnom molu, već o manjem molu koji je bio na civilnom dijelu i koji se vidi na desnoj strani slike 2. Određenje u *L'Arena di Pola* funkcioniralo bi ako se pretpostavi da je eksplozija bila dvadesetak metara od tog manjeg mola, koji je 60-70 metara udaljen od objekata kluba na samoj Vergaroli. Na taj način, mjesto nesreće bilo bi na prostoru današnjeg brodogradilišta, o čemu svjedoči i iskaz B. Buicha koji eksploziju locira u zapadnom dijelu brodogradilišta, otprilike negdje iza tribina prikazanih na Slici 2. Buduće istraživanje trebalo bi točno locirati nekadašnju tvornicu zastava i to iskoristiti kao još jedan važan podatak u potrazi za točnim mjestom nesreće.

Novine *Il Nostro Giornale* i *Giornale Alleato* prepisuju podatak iz službenog priopćenja vlasti, da su »mine bile ostavljene bez nadzora oko 10 metara od obale«.²⁶ L. Vivoda u svojoj knjizi, govoreći o proslavi, kaže da je to mjesto koje se nalazi na »drugoj polovici lijevog dijela uvale gledajući s obale prema otočju Brijuni«.²⁷ No, to je nedvojbeno dio današnje vojne luke, dok Vivoda u istoj rečenici kaže da je okupljanje bilo zakazano ispred prostorija Pietas Julije, koje su na civilnome dijelu.²⁸

Ribarsku lučicu od vojnoga posjeda i danas razdvaja stari kameni zid. B. Buich tvrdi da je i s druge strane, prema Puli, mjesto kupanja bilo omeđeno zidom koji je kupalište odvajao od ondašnjeg malog brodogradilišta, preteče današnjeg, većeg, brodogradilišta. Taj zid danas više ne postoji, a bio je smješten otprilike po sredini današnjeg brodogradilišta. Kasnije se brodogradilište proširilo prema ribarskoj lučici i obuhvatilo dio nekadašnjeg kupališta Vergarola, istovremeno mijenjajući pejzaž. Moglo bi se pretpostaviti da su se ljudi kupali upravo između ta dva zida, osobito kada se uzme u obzir da unutar brodogradilišta stoje ostaci objekata sportskoga društva Pietas Julia. Ipak, duljina obale između te dvije točke iznosila bi tek nešto

25 »Pola è in lutto,« *L'Arena di Pola*, 20. kolovoza 1946.

26 »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone,« *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946. ; »Tragiche ore a Pola dopo lo scoppio nella pineta,« *Giornale Alleato* (Trst), 20. kolovoza 1946.

27 »...località posta oltre la meta della parte sinistra della baia guardando dalla riva verso le isole Brioni.« (Vivoda, *L'esodo da Pola*, 79.)

28 Isto.

više od 100 metara, pa je pitanje koliko bi kupača i natjecatelja mogla primiti, osobito ako se uzme u obzir da su obitelji na Vergaroli vjerojatno boravile cijeli dan. Prepoznavanje je otežano jer je brodogradilište svojim djelovanjem promijenilo teren do neprepoznatljivosti, ne bi li stvorilo što bolju podlogu za navoze.

Izvor informacija o mjestu nesreće i pomoć pri rekonstrukciji događaja mogla bi biti jedina sačuvana fotografija eksplozije (v. sliku 3). No, zbog kuta snimanja i slabe vidljivosti objekata na fotografiji, nije moguće razlučiti je li se eksplozija dogodila u vojnom ili u civilnom dijelu.

Slika 3: Jedina sačuvana fotografija eksplozije, snimljena iz pulske luke

Današnji vojni kompleks Vargarola zasigurno je još iz vremena Austro-Ugarske bio vojni posjed zatvoren za civile. Prema R. Marsetiću, u nekadašnjim upravnim zgradama društva Pietas Julia²⁹ vatrogasna postrojba je za vrijeme njemačke okupacije držala svoje čamce, a cijeli taj kompleks (uglavnom su to bile drvene i poluzidane barake) stradao je u bombardiranju. Današnje ruševine ostaci su građevina stradalih u bombardiranju Pule. Dakle, 18. kolovoza 1946. godine tamo su vjerojatno bile ruševine, premda postoji mogućnost da je šteta tada već bila sanirana.

Nadalje, civilni i vojni dio uvale danas su jasno odvojeni zidom i žičanom ogradom te bi se moglo pretpostaviti da je tako bilo i u vrijeme angloameričke uprave.³⁰ Logičnom se čini pretpostavka da su mine izvađene iz mora položene na vojni dio

29 Do kraja Prvog svjetskog rata tu je bilo sjedište K. u. k. nautičkog kluba Yachtgeschwader koji je djelovao do 1918. (*Istarska enciklopedija*, s. v. »Yachtgeschwader«), tako da je bilo logično da se i nakon dolaska Italije tu opet smjesti nautički klub.

30 To potkrepljuje i pisanje lista *L'Arena di Pola*. (»Pola è in lutto.« *L'Arena di Pola*, 20. kolovoza 1946.)

uvala, osobito ako se uzme u obzir mali navoz, dijelovi kojega su i danas vidljivi. Prema iskazima svjedoka, mine nisu bile uskladištene već su bile neuredno pobacane po obali. Nije posve jasno tko ih je izvukao iz mora i deaktivirao, je li to napravila angloamerička uprava ili netko drugi. Ne zna se ni čije su proizvodnje bile te mine, a ti bi podaci bili dragocjeni za istragu o događaju.

Na temelju ovih podataka teško je nedvosmisleno zaključiti u kakvoj su vezi bili kupalište Vergarola i ondašnji vojni kompleks, gdje se održavalo natjecanje i na koji se točno dio šumice misli kada se kaže da su po njoj bile razbacane mine u čijoj su se neposrednoj blizini kretali kupaći.

»Pola è in lutto«³¹: iz pisanja ondašnjih novina do kraja kolovoza 1946.

Lokalni dnevni list *L'Arena di Pola* već je danima ranije – 14., 17. i 18. kolovoza – najavljivao *Plivački miting Vergarola (La riunione natatoria di Vergarolla)*, koji je zbog godišnjice kluba imao i karakter proslave, te je donio raspored natjecanja u vodenim sportovima, odnosno igrama. Za devet sati ujutro bila su najavljena plivačka natjecanja 28. kupa Scarioni (*Copa Scarioni*). Plivala su se sva četiri stila na 100, 200 i 400 metara te štafete 3x100 i 4x100 metara. Posljednja štafeta bila je najavljena za 11.45 sati. Popodne su trebala biti natjecanja Kupa Scarioni u skokovima s trampolina čiji je početak trebao biti u 16.30; za 17.30 bila je najavljena vaterpolska utakmica, a u 18.30 igra povlačenja konopca u vodi.

Prema sjećanjima Line Vivode, »oglas o susretu na Vergaroli, [...] zakazanom za nedjelju 18. kolovoza ispred sjedišta plivačkog kluba Società Nautica Pietas Julia, objavljivao je u više navrata u talijanskim lokalnim dnevnim novinama *L'Arena di Pola* kao neizravan poziv na masovno sudjelovanje.«³² Dakle, sastanak je očito trebao imati karakter nacionalnog okupljanja protalijanski orijentiranih građana Pule. A termin »ispred sjedišta kluba«, vrlo dobro može ilustrirati slika 1, premda su ti objekti godinu dana prije eksplozije stradali u bombardiranju.

Pietas Julia te je večeri namjeravala organizirati i slavlje u paviljonu na Vergaroli od 21 do 24 sata kamo se proslava trebala preseliti nakon sportskih igara. Nema podataka o tome gdje je bio taj paviljon i je li to bilo čvrsti ili pokretni objekt. Posebno za tu prigodu organizirani su ujutro i navečer za sve zainteresirane polasci brodom iz grada na Vergarolu. Postavlja se pitanje je li taj brod pristajao uz veliki mol ili uz manji koji se nalazio na civilnom kupalištu.

Eksplozija se dogodila u nedjelju, 18. kolovoza, oko 14.15 sati. S obzirom da nisu izlazili ponedjeljkom, oba dnevna lista – *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale* – su u utorak, 20. kolovoza, cijelu prvu stranicu (od dvije) posvetili tragediji (v. sliku 4). Osim uvodnika u kojem se raspravlja o situaciji u gradu, te središnjeg dijela članka koji rekonstruira događaj, donosi se i popis identificiranih žrtava, ranjenih

31 Isto.

32 Vivoda, *L'esodo da Pola*, 79.

i raspored ukopa. Izražava se sućut obiteljima stradalih i opisuje atmosfera u gradu ujedinjenom u boli. Na drugoj stranici obaju novina, osim uobičajenih vijesti, velik je broj osmrtnica, zahvala i obavijesti o služenju mise za pokojnike, što se ponavlja i u nekoliko narednih tjedana.³³

Slika 4: Dio naslovne stranice u *L'Arena di Pola*, 20. kolovoza 1946.

L'Arena di Pola je 20. kolovoza donio veliki naslov *Pula je u žalosti* i afektivno nastavo u podnaslovu: *Cijeli grad koji je već pretrpio tolike nedaće, plače nad razorenim tijelima svojih sinova – Odgovorne vojne i civilne vlasti imaju dužnost odmah očistiti grad od eksploziva kako bi se izbjegle nove tragedije*. Naslov u *Il Nostro Giornale* istoga dana manje je emocionalan, ali podjednako svjedoči o tragediji velikih razmjera: *Na Vergaroli eksplozija mina uništila živote preko šezdeset ljudi*, s podnaslovom: *Nestale su cijele obitelji – Građani rastrgani od boli – Identifikacija žrtava još nije završena*. *L'Arena di Pola* također spominje da je tjednik *La posta del Lunedì*, koji je izlazio ponedjeljkom, donio detalje o tragediji.³⁴

Uvodnik u *L'Arena di Pola* nosi naslov *Città martire (Grad patnik)*³⁵ i vrlo emotivno izlaže situaciju. Spominje se kako se sjena tragedije nadvila nad Pulom, žalost i bol koja raste umjesto da se smanjuje više od godine dana nakon kraja rata, krv nevinih koja traži odgovor na pitanje tko je kriv. Naglašava se da savezničkoj vlasti već četiri mjeseca sa svih strana stižu prijave o skladištima oružja koja su ostavljena bez nadzora te podsjeća da je područje na kojem se dogodila eksplozija oduvijek bilo vojna zona i kao takvo zatvoreno za kupaće. Smatraju da je to trebalo vrijediti osobito u danima otkada su tamo bile odložene mine te da je tamo trebalo postaviti znakove upozorenja. I *Il Nostro Giornale* naglašava da nije bilo nikakvog natpisa o opasnosti za kupaće koji

33 »Pola è in lutto,« *L'Arena di Pola* (Pula), 20. kolovoza 1946. ; »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone,« *Il Nostro Giornale* (Pula), 20. kolovoza 1946.

34 Do broja *La posta del Lunedì* izašlog 19. kolovoza 1946. godine nije bilo moguće doći. No, neko bi buduće istraživanje trebalo uzeti u obzir i taj članak.

35 »Pola è in lutto.« *L'Arena di Pola*, 20. kolovoza 1946.

su dolazili u neposrednu blizinu eksploziva. Isti list spominje stravična svjedočanstva očevidaca – oni koji su bili najbliži eksploziji raskomadani su, a oni koji su bili dalje ili u vodi ubijeni su.³⁶ Broj mina prvi se put spominje u *Giornale Alleato* 20. kolovoza 1946. (osim ako taj podatak nije donio list *La posta del Lunedì* do kojeg nisam uspjela doći) pri čemu ne navodi izvor tvrdnji. Pod naslovom *Tragiche ore a Pola doppio lo scoppio nella pineta (Tragični sati u Puli nakon eksplozije u šumici)* stoji podnaslov: *28 mine marine esplose per cause sconosciute (28 podmorskih mina eksplodiralo je iz nepoznatih razloga – do sada registrirana 53 mrtva)*. Zanimljivo je da se u istom broju donose rezultati plivačkog natjecanja održanog toga jutra na Vergaroli (!) pri čemu se kaže da igre predviđene za popodne nisu održane u znak sućuti prema žrtvama.³⁷

Oba lista, *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*, odaju priznanje Talijanskom crvenom križu (C. R. I.) i vatrogascima koji su prvi stigli na mjesto nesreće. Prvi ranjenici prevezeni su na brodovima u grad i u bolnicu Santorio Santorio (danas Opća bolnica Pula) gdje su se medicinski djelatnici brinuli o njima do kasno u noć. Čim se saznalo za tragediju, obitelji i prijatelji građana za koje se mislilo da su bili tamo, ili koji se nisu vratili na vrijeme s plaže, otišli su do ulaza bolnice blokirajući cestu u iščekivanju novosti. Priopćava se da je sakupljanje tijela nastavljeno i u ponedjeljak: neka su bila tek naknadno pronađena, a mnoga nije bilo moguće identificirati. U oba lista se ova eksplozija uspoređuje s prvim bombardiranjem grada Pule u siječnju 1944. godine, kada je u jednome danu stradalo stotinjak ljudi te ocjenjuje da je ova tragedija još gora. Navodi se da su već u nedjelju navečer sva gradska okupljališta bila zatvorena u znak žalosti, osim kina Savoj, okupljališta savezničke vojske; i *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale* njegov rad neposredno nakon tragedije smatraju neprimjerenim.³⁸

Oba lista donose popis identificiranih žrtava zajedno s imenima roditelja, dobi i mjestom stanovanja. U ponedjeljak 19. kolovoza do 18 sati bilo je identificirano 37 tijela, četiri tijela su još čekala identifikaciju, a četiri su bila neprepoznatljiva. Osim toga, pronađeni su i ostaci koji su trebali odgovarati 17 neprepoznatih tijela. Ukupno je tada bio potvrđen broj od 62 žrtve, ali je ostavljena mogućnost da ih ima još.³⁹ *Il Nostro Giornale* je 20. kolovoza donio i obavijest predstavnika Savezničke vojne uprave pročitane u nedjelju navečer na Radio Puli u kojoj se, između ostaloga, kaže i sljedeće: »Danas, 18. kolovoza, u 14.15 dogodila se eksplozija na Vergaroli u blizini Yacht Cluba,⁴⁰ otprilike 10 metara od obale. Čini se da se radi o podmorskim

36 »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone,« *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946.

37 *Giornale Alleato*, 20. kolovoza 1946.

38 »Pola è in lutto,« *L'Arena di Pola*, 20. kolovoza 1946. ; »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone,« *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946.

39 O broju i identitetu žrtava kao i o pretpostavljenom identitetu neprepoznatih žrtava, podaci iz svih raspoloživih izvora vidljivi su u Tablicama 1, 2, i 3.

40 Pitanje je i što ovo određenje znači, moglo je to biti vrlo blizu tih objekata (Yacht Club, odnosno bivši objekti Pietas Julije), što bi onda eksploziju smjestilo u civilni dio, ili se, s obzirom da je to jedina građevina u blizini pomoću koje se moglo locirati mjesto eksplozije, mjesto eksplozije ipak nalazilo malo dalje, u vojnome dijelu.

minama, ali još uvijek nije poznat uzrok eksplozije. Do ovog trenutka broj mrtvih je 43 civila, 19 su teže ozlijeđena, 40 lakše, među kojima i dva vojnika.[...] ⁴¹

U oba se lista posebno spominje kirurg Geppino Micheletti koji je, već na sam dan događaja postao tragičnom ikonom eksplozije, što je ostao do danas. Ubrzo nakon nesreće saznao je da su mu poginula dvojica sinova, brat, bratova supruga i bratova kći, ali je unatoč tome nastavio do kasno u noć operirati i pomagati ranjenicima. Michelettijevi su u prvim mjesecima 1947. godine emigrirali i otišli u Italiju, u Narni. Godine 1947. Italija je Geppinu Michelettiju dodijelila medalju za hrabrost, 2007. godine postavljena mu je spomen-ploča pored spomenika kod katedrale u Puli, dok je 18. kolovoza 2008. otkriven njegov spomenik u Trstu. ⁴²

Listovi *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale* donijeli su 20. kolovoza raspored pogreba, a 21. kolovoza vijesti o pogrebima žrtava. Gradske vlasti proglasile su utorak, 20. kolovoza, danom žalosti. *Il Nostro Giornale* je pod naslovom *L'ultimo omaggio alle vittime di Vergarolla (Iskazane posljednje počasti žrtvama s Vergarolle)* opisao atmosferu u gradu na dan pogreba: većina građana sudjelovala je u pogrebu, svi suosjećaju s obiteljima žrtava. Objavljuju da je do zatvaranja lijesova prepoznat još jedan dječak, Vitaliano Muggia. ⁴³ U devet sati je porečko-pulski biskup mons. Raffaele Radossi služio misu u bolničkoj kapelici, blagoslovio tijela te održao govor u kojem je jasno dao do znanja da odgovornima smatra vojnu i civilnu vlast Zone. Nakon mise formirala se povorka koja je krenula iz bolnice Santorio Santorio, gdje je i mrtvačnica, putem prema središtu grada prema Mornaričkom ⁴⁴ i Civilnom groblju. Prvo su išli građani koji su nosili vijence svih gradskih organizacija, pa predstavnici civilne policije i vatrogasaca, a potom limeni orkestar koji je cijelim putem svirao posmrtni marš. Nakon njega išli su ujedinjeni pjevački zborovi UAIS-⁴⁵ i Ciscutti, pa svećenici. Nakon njih slijedio je saveznički kamion s 25 tijela od kojih 21 neidentificirano, a koja su trebala biti pokopana na Mornaričkom groblju. ⁴⁶ Iza kamiona išle su obitelji žrtava i nakon njih predstavnici gradske civilne i vojne vlasti. Potom je

41 »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone,« *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946.

42 G. Micheletti umro je 1961. godine. Supruga Jolanda umrla je 2007. godine u 99. godini života. Njezina sestra Pina ostala je u Puli i postala legenda popularnog kupališta Stoja (prema pričanju Livije Mele, v. poglavlje Svjedočanstva).

43 »L'ultimo omaggio alle vittime di Vergarolla,« *Il Nostro Giornale*, 21. kolovoza 1946.

44 Danas je to Mornaričko spomen-groblje Pula s većinom grobnica iz austro-ugarskog razdoblja. Nakon Drugog svjetskog rata generalno se prestalo tamo ukapati, iako su oni koji su, primjerice, tamo imali svoje grobnice i kasnije tamo ukapani te je posljednji ukop izvršen sredinom 1950-ih godina.

45 Zbor Slavenko-talijanske antifašističke unija, odnosno Unione antifascista italo-slava.

46 Prema pisanju novina, na Mornaričkom groblju trebali su biti pokopani Aurelio Ricato, Francesco Zaversnich, Paolo Cherpan, Francesco Toniolo, Maria Novak, Otello Dinelli i 21 neidentificirano tijelo. No, ukopne knjige Civilnog groblja pokazuju da su Otello Dinelli i Aurelio Ricato ipak pokopani na Civilnome, a ne Mornaričkome groblju, dok je tijelo Paola Cherpana u ožujku 1947. godine prebačeno s Mornaričkog na Civilno groblje. Također je nepoznat razlog zbog kojeg su neidentificirane žrtve eksplozije na Vergaroli tamo ukopane, osobito kad se uzme u obzir da su ti zajednički lijesovi šest mjeseci nakon toga prebačeni na Civilno groblje. Možda se jednostavno radilo o ekonomičnosti ili na Civilnome groblju nije postojalo ukopno mjesto za te lijesove.

slijedilo 8 kamiona s 32 lijesa s tijelima koja će biti pokopana na Civilnome groblju Monte Ghiro (novine su donijele 29 imena identificiranih žrtava). U središtu grada, na Giardinima (najpoznatija pulska šetnica u središtu grada), povorka se razdvojila; prvi je dio krenuo prema Mornaričkom, drugi prema Civilnom groblju. Novine opisuju gomilu ljudi koja se okupila u tužnoj atmosferi u kojoj se najglasnije čuo plač žena. Sve su trgovine i ugostiteljski objekti bili zatvoreni.⁴⁷

L'Arena di Pola i *Il Nostro Giornale* nastavili su donositi podatke o broju stradalih. *Il Nostro Giornale* je 21. kolovoza donio članak podatak o tome da su u ponedjeljak (19. kolovoza) otkrivena 3 nova tijela, 2 žene i jedan muškarac, čime se broj žrtava popeo na 65. Ne donose njihova imena niti podatak o tome jesu li identificirani.⁴⁸ *L'Arena di Pola* je 21. kolovoza, a *Il Nostro Giornale* 22. kolovoza donio isti popis nestalih – onih za koje se smatra da su stradali u eksploziji jer su se toga dana nalazili na Vergaroli, a nisu se vratili kući (17 imena).⁴⁹ *L'Arena di Pola* je 23. kolovoza potvrdio da je ukupno identificirano 39 tijela, da je broj žrtava 63, a popisu nestalih dodaju sedam novih imena čiji su nestanci isto tako prijavljeni.⁵⁰ Čini se da nitko od ranjenih nije umro u danima nakon eksplozije; *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale* javljaju tijekom kolovoza da se ranjeni sa Vergarole oporavljaju (23. kolovoza),⁵¹ a u ukopnim knjigama do kraja godine više nema podataka o tome da je netko podlegao ozljedama od ove eksplozije.⁵²

Nakon 21. kolovoza, kada su oba lista na prvoj stranici donijela vijesti s pogreba žrtava, pisanje o eksploziji nastavlja se smanjenim intenzitetom do kraja kolovoza,⁵³ a u slučaju *L'Arena di Pola* i u rujnu.⁵⁴ Danima nakon događaja novine su donosile vijesti o novčanoj pomoći obiteljima žrtava nastradalih u eksploziji koje pristižu sa svih strana, od udruga, pojedinaca i tvrtki koje su, primjerice, prikupljale pomoć za obitelji svojih zaposlenika.

L'Arena di Pola je u tekstovima o eksploziji pokazao mnogo borbeniji i samosvjesniji stav nego *Il Nostro Giornale*, te je cijelom događaju, kao i istrazi, posvećivao više pozornosti. Ovaj je list u svojim člancima očitovao vrlo negativan stav prema

47 »Tutto il popolo di Pola porge commosso il suo estremo saluto alle vittime,« *L'Arena di Pola*, 21. kolovoza 1946. ; »L'ultimo omaggio alle vittime di Vergarolla,« *Il Nostro Giornale*, 21. kolovoza 1946.

48 »L'ultimo omaggio alle vittime di Vergarolla,« *Il Nostro Giornale*, 21. kolovoza 1946.

49 Jedino je ime koje se ne pojavljuje niti na jednome drugome popisu, kao niti osmrtnicama, Francesco Sabatti.

50 »63 nominativi di scomparsi: identificate finora 39 salme.« *L'Arena di Pola*, 23. kolovoza 1946.

51 »I feriti di Vergarolla migliorano,« *Il Nostro Giornale*, 23. kolovoza 1946.

52 Osma knjiga ukopa Civilnog groblja u Puli, 1946. godina.

53 *Il Nostro Giornale* se nakon 23. kolovoza prestao baviti eksplozijom na Vergaroli. Jedan od posljednjih spomena Vergarole u istraženom razdoblju je članak od 1. rujna 1946. pod naslovom: Najbolji pulski plivači danas u 15 na Vergaroli koji svjedoči o tome da su se plivačka natjecanja i dalje održavala na istome mjestu. (»I migliori nuotatori polesi oggi alle 15 a Vergarolla,« *Il Nostro Giornale*, 1. rujna 1946.)

54 *L'Arena di Pola* je 11. rujna 1946. donijela posljednji članak s konkretnom informacijom o eksploziji: britanska vojna komisija zadužena za istragu službeno priopćila je kako je isključila mogućnost da je eksplozija izazvana nesretnim slučajem. (»L'esplosione di Vergarolla è stata provocata deliberamente,« *L'Arena di Pola*, 11. rujna 1946.) Svi daljnji tekstovi o Vergaroli propagandnog su karaktera i, među ostalim, upozoravaju da počinitelj još nije pronađen.

Savezničkoj vojnoj upravi: upozoravao je da u gradu ima još nezaštićenog eksploziva, optuživao vojnu i civilnu upravu i policiju da ne rade dovoljno na pronalasku izravno odgovornih te da se građani više ne mogu pouzdati u svoju sigurnost.⁵⁵ U više članaka *L'Arena di Pola* je indirektno upućivao na krivce,⁵⁶ razrađujući svoju teoriju kako nijedan građanin Pule nije bio sposoban učiniti takvo što, već da je to morao biti netko izvana, što je zapravo značilo s područja pod jugoslavenskom upravom koje je sa svih strana okruživalo Zonu A Pula. Tome su u prilog išle priče o tajanstvenom čovjeku viđenom na mjestu nesreće prije eksplozije koje su počele kružiti već nekoliko dana nakon eksplozije. *L'Arena di Pola* ga prvi puta spominje u broju od 23. kolovoza gdje se donosi njegov opis: »[...] 40-45 godina, visina 160 – 165 cm, uskoga lica, kukastoga nosa, preplano, kestenjaste kose, odjeven u tamno sivo odijelo [...]».⁵⁷ Zatim se u broju od 25. kolovoza donose dodatne vijesti o čovjeku s Vergarole: »imao je sivo odijelo, smeđe cipele, svijetli bež šešir koji je navukao preko očiju. Napustio je Pulu 23. 8. i uputio se izravno za Trst i viđen je u 6 sati na palubi broda »Pola«.⁵⁸ Na taj su se način poticale različite sumnje i spekulacije koje su vodile samo jednom zaključku: eksploziju su podmetnuli jugoslavenski agenti, a Saveznička uprava nije ništa učinila da je spriječi, niti da pronađe krivce.⁵⁹ Među prestrašenim i dezorijentiranim stanovnicima Pule lako je bilo tako jasnim aluzijama potpiniti već postojeću paniku, a pojedininim člancima atmosfera u gradu se zagrijavala do usijanja.⁶⁰

***

Od pisanja ostalih listova vrijedi spomenuti članak u *Glasi Istre* koji je u to vrijeme izlazio u Rijeci od 20. kolovoza 1946. u kojem se kaže da »u gradu vlada veliko uzbuđenje. Narod je ogorčen zbog toga što se nije ništa poduzelo da se municija premjesti premda je lokalna štampa često upozoravala na tu opasnost. Narod Pule pripisuje za taj teški događaj odgovornost Savezničkoj vojnoj upravi. [...] Ovo je već četvrta eksplozija municije od kada se Pula nalazi pod Savezničkom vojnom upravom. Štete koje su nastale od prijašnjih eksplozija nisu još do danas isplaćene građanstvu...«⁶¹

55 *L'Arena di Pola*, brojevi iz kolovoza 1946.

56 Npr. u člancima »Fiduciari alleati: Fuori da Pola le munizioni!« *L'Arena di Pola*, 21. kolovoza 1946. ; »Si cerca un uomo,« *L'Arena di Pola*, 23. kolovoza 1946. ; »Tre polizie: e l'uomo di Vergarolla scappa,« *L'Arena di Pola*, 28. kolovoza 1946. ; »Belva umana ha colpito a Vergarolla,« *L'Arena di Pola*, 12. rujna 1946.

57 »Si cerca un uomo,« *L'Arena di Pola*, 23. kolovoza 1946.

58 »Ancora sull'uomo di Vergarolla,« *L'Arena di Pola*, 25. kolovoza 1946.

59 Npr. članak »Tre polizie: e l'uomo di Vergarolla scappa« (»Tri policije: a čovjek s Vergarole je pobjegao«), *L'Arena di Pola*, 28. kolovoza 1946. Sumnje koje *L'Arena di Pola* 1946. godine nije izrekao otvoreno izašle su na vidjelo u ožujku 2008. godine u tršćanskom listu *Il Piccolo* nakon novih otkrića. Opravdane ili neopravdane – još se ne može sa sigurnošću reći.

60 Npr. članak »Belva umana ha colpito a Vergarolla« (»Ljudska je zvijer napala Vergarolu«), *L'Arena di Pola*, 12. rujna 1946.

61 »Velika eksplozija municije u Puli,« *Glasi Istre* (Rijeka), 20. kolovoza 1946. Inače, jedna od spomenutih eksplozija bila je 12. siječnja 1946. godine kada je eksplodiralo skladište vojnog streljiva u uvali

Eksplodije streljiva zaostalog iz rata nisu bile rijetka pojava, no ovo je sigurno bila eksplozija s najviše žrtava, pa stoga čudi da nijedan od tri najvažnija lista koja su u to vrijeme izlazila u Zagrebu – *Narodni list*, *Naprijed*, *Vjesnik Narodnooslobodilačkog fronta Hrvatske* – ne donosi ni riječi o njoj. Tome je vjerojatno nekoliko razloga: s jedne strane novinarstvo je bilo ograničeno na uzak lokalni prostor, a Pula je ionako bila *ničija zemlja*; s druge strane, vjerojatno se još nije ni razvila navika praćenja događaja na područjima koja su u prošlosti bila pod tuđom upravom.

Dokumenti iz engleskih arhiva

U proljeće 2008. godine objavljen je treći svezak knjige *Trieste e il confine orientale tra guerra e dopoguerra* (*Trst i istočna granica tijekom i nakon rata*) tršćanskih autora Fabia Amodea i Marija Careghina. Serija od 4 knjige bavi se zbivanjima u Trstu u navedenom razdoblju kroz analizu obavještajnih i protuobavještajnih dokumenata, pisama i fotografija, većinom iz engleskih arhiva. Podaci koje autori donose otkrivaju da se u to vrijeme paralelno s javnom vodila i tajna diplomacija na relaciji Saveznici – Italija – Jugoslavija. Edicija je izrazito popularnog karaktera pod naslovom *Secret e top secret* (*Tajno i vrlo tajno*), a nakladnik je tršćanski dnevni list *Il Piccolo*.

Treći svezak koji se bavi razdobljem od 1946. do 1951. godine donosi četiri rečenice zanimljive za ovaj rad, iz spisa pod nazivom *Sabotage in Pola* datiranim 19. prosinca 1946. godine: »Sljedeća informacija dolazi iz vjerodostojnog kontrašpijunskog izvora i tiče se atentata na Vergaroli (Pula), koji je izazvao smrt 63 ljudi: jedan od sabotera je Kovacich Giuseppe, specijalist za terorističke akcije odgovoran za mnoge zločine. Prije je bio viđen kako tri puta tjedno odlazi iz Rijeke za Trst. Radio je kao kurir OZN-e: njegova točka kontakta nalazila se u ulici Cicerone 2. Nakon atentata nije više viđen na prostoru Julijske Venecije.«⁶² Ovu je informaciju prenio u svojem članku *Il Piccolo*,⁶³ a kasnije je prepisuju i ostale novine (*La Voce del Popolo*, *Glas Istre*).

Može se pretpostaviti što bi mogao značiti *vjerodostojni kontrašpijunski izvor* – vjerojatno ostaci fašističkih struktura, odnosno talijanske špijunске organizacije, koji su surađivali sa Savezničkom upravom i u čijem je interesu bilo optužiti antifašističku, napose komunističku stranu – i njihovu tajnu službu, OZN-u.⁶⁴ Sintagma *jedan od sabotera* pretpostavlja da je u akciju uključeno više njih, ali nijedno se drugo ime ne spominje. Jasno je da je eksplozija na Vergaroli piscima ove edicije bila tek od marginalnog značaja: njihov interes usmjeren je isključivo na Trst. Pitanje je bi li se daljnjim radom u istome londonskom arhivu došlo do dodatnih podataka vezanih

Valelunga. (Usp. Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, 93)

62 Amodeo, Careghino, *Trieste e il confine orientale tra guerra e dopoguerra*: vol. 3: 1946-1951, 64-65. U fusnoti navodi se oznaka dokumenta – NA/UK, WO 204/12765, *Sabotage in Pola*, 19 dicembre 1946.

63 Spirito, Pietro. »Gli archivi inglesi rivelano: la strage di Vergarolla voluta dagli agenti di Tito,« *Il Piccolo* (Trst), 9. ožujka 2008.

64 Prema usmenom iskazu Raula Marsetiča.

uz Vergarolu. Pritom bi za rasvjetljivanje događaja, od špijunskih i kontrašpijunskih obavijesti, bili mnogo dragocjeniji službeni spisi koji bi svjedočili o broju i položaju mina na plaži, o datumu kada su izvađene na obalu, te podaci o tome tko ih je izvukao na obalu i deaktivirao.

Svjedočanstva

Danas je vrlo malo živućih svjedoka koji bi mogli ispričati nešto iz vlastitog iskustva o eksploziji na Vergaroli te danima prije i nakon nje. Radi se o starim Puležanima,⁶⁵ pripadnicima specifične gradske kulture koji su poznavali ratne i poslijeratne prilike u gradu. Među njima najveći je dio onih koji su 1946. godine bili djeca, tek djelomično svjesna događaja oko sebe. Najveći dio današnjeg starijeg stanovništva Pule čine osobe koje su se doselile tijekom i nakon 1947. godine na poticaj novih jugoslavenskih vlasti, a koje o eksploziji znaju tek neke okvirne podatke (nije se o tome mnogo govorilo!) i ne poznaju međuratno i ratno stanje u gradu.

Usmeni iskazi četiriju svjedoka koji su se u vrijeme eksplozije nalazili u Puli prikupljeni su u kolovozu 2008. godine. Ester Sardoz Barlessi pulska je pjesnikinja i kulturna djelatnica rođena 1936. godine; napisala je i pjesmu o tragediji na Vergaroli.⁶⁶ Livia Mele rođena je 1924. godine i u vrijeme eksplozije živjela je u Puli, u kući koja se nalazila u blizini arene. Josip Orbanic (rođen 1931.) pulski je publicist koji istražuje teme iz povijesti Pule te objavljuje u nekoliko dnevnih listova; u vrijeme eksplozije bio je petnaestogodišnjak. U svojim memoarima objavljenima 2006. godine, Orbanic posvećuje jedan ulomak eksploziji na Vergaroli⁶⁷, a svoja je sjećanja iznio i u razgovoru s autoricom ovog teksta u kolovozu 2008. Benedetto Buich rođen krajem 1928. godine i jedini je od svjedoka bio na dan eksplozije na Vergaroli, pa je stoga njegovoj priči posvećena najveća pozornost, unatoč tome (ili upravo zato) što se njegovo viđenje nesreće poprilično razlikuje od pričanja ostalo troje kazivača. Buich je dvije godine zaredom (2007. i 2008.),⁶⁸ povodom obljetnice eksplozije, novinaru *Glasa Istre* ispričao svoju priču koju je tijekom dva razgovora za potrebe ovog istraživanja ponovio nekoliko puta mnogo detaljnije.⁶⁹

65 Namjerno je odabran dijalektizam Puležan, nasuprot standardnom etnonimu Puljanin, zbog svoje semiotičke težine. Na ovom se mjestu otvara i jedan drugi problem, a to je donošenje kazivanja svjedoka u izvornome obliku. S obzirom da u istraživanju nije bio naglasak na socijalnoj i mentalnoj karakterizaciji sudionika, što je slučaj u većini istraživanja koja koriste metodu usmene povijesti, njihovi navodi su prepričani u trećem licu hrvatskim standardom, s manjim iznimkama koje su obilježene kurzivom. Prepričavanje je u službi preciznosti i jasnoće koja je uvijek ugrožena kada se radi o događaju kojeg se promatra iz više perspektiva. Ipak, vrijedi usputno spomenuti da govor svih četiriju sugovornika jasno pozicionira Pulu sredine prošlog stoljeća na razmeđu romanskog i slavenskog svijeta, na mjesto dodira dvaju civilizacijskih krugova ugrubo formiranih još u ranome srednjem vijeku.

66 Sardoz Barlessi, »18 Agosto 1946 Vergarola,« *L'Arena di Pola*, 30. lipnja 2005.

67 Orbanic, *Gorki put od Pole do Pule*, 98.

68 Npr. Radošević, »Utvrdimo istinu o Vergaroli,« *Glas Istre*, 12. ožujka 2008.

69 Razgovor je ponovljen ne bi li B. Buich pojasnio neke iznesene podatke, kao i pokazao točno mjesto eksplozije, s obzirom da jedini od svjedoka izričito tvrdi da je bio na Vergaroli u vrijeme eksplozije.

Kao svjedočanstvo sudionika u ovome je slučaju tretirana i memoarsko-publicistička knjiga Lina Vivode *L'esodo da Pola (Pulski egzodus, s podnaslovom Agonija i smrt jednog talijanskog grada)* iz 1989. godine.⁷⁰ Eksploziji na Vergaroli, opisanoj unutar šireg problema iseljavanja pulskih Talijana nakon Drugog svjetskog rata, posvećeno je u knjizi 13 od ukupno 141 stranice. Pogled na problematiku obilježen je snažnim emotivnim angažmanom autora koji je i sam jedan od iseljenih pulskih Talijana te aktivan član istarskih iseljeničkih (*esulskih*) udruga. Osim toga, u eksploziji na Vergaroli stradao mu je mlađi brat, osmogodišnji Sergio Vivoda.

Kazivačima su postavljena okvirna pitanja o nekoliko najvažnijih segmenata koji prate cijelu priču: smještaj kupališta Vergarola u današnji pejzaž; broj i smještaj mina, stanje u gradu za vrijeme Savezničke uprave; osobna sjećanja u vrijeme eksplozije i danima (mjesecima) nakon nje; žrtve te njihova moguća osobna povezanost; priče koje su nakon eksplozije kružile gradom; krivac za eksploziju; utjecaj eksplozije na iseljavanje Talijana iz Pule; kakvo je današnje poimanje toga događaja; današnje aktivnosti talijanskih izbjegličkih udruga.

Svjedoci su odgovarali djelomično prema vlastitim sjećanjima, a djelomično gradeći svoja sjećanja po pričama drugih. Primjerice, Ester Sardoz Barlessi i sama upozorava da je u vrijeme eksplozije na Vergaroli bila dijete (rođena je 1936.). Dječje razumijevanje situacije je specifično: predodžbu djeteta o nekom događaju oblikuje obitelj. Na neka pitanja nijedan sugovornik nije znao odgovoriti, u nekim su segmentima svjedočenja slična, a u drugima se razlikuju. Iz današnjih stavova svjedoka moguće je iščitati u čemu se sastojala i kako je izgledala politička podijeljenost u poslijeratnoj Puli. Često korištenje zamjenica *mi* i *oni* svjedoči o tome da se 1946. godine svaki građanin Pule morao prikloniti jednoj strani koja je onda oblikovala, ako već ne i stvarala, njegovo mišljenje, čemu je podređeno i njegovo današnje prisjećanje.

Eksplozija na Vergaroli

Od četvero kazivača jedino je Benedetto Buich ustvrdio da je bio na Vergaroli u vrijeme nesreće; ostalo troje svjedoka nije uspjelo sa sigurnošću locirati mjesto eksplozije i ponajviše je svjedočilo o stanju u gradu prije i nakon nesreće, kao i o onome što su o nesreći čuli od osoba koje su tamo bile ili su znale nešto više. Kao što je već rečeno, njegovo viđenje nesreće poprilično razlikuje od pričanja ostalo troje sugovornika. Njegovu je priču bilo moguće tek djelomično potkrijepiti podacima iz drugih izvora, dok dio ostaje nepotvrđen i otvoren za raspravu.

Ester Sardoz Barlessi je u vrijeme eksplozije bila s ocem na Fratarskom otoku⁷¹ i vidjela je stup dima koji se vidio iz svih dijelova grada, a snimljen je i na jedinoj poznatoj fotografiji nesreće. Kaže da je nakon eksplozije u gradu nastao kaos, ljudi su

⁷⁰ Vivoda, *L'esodo da Pola: agonia e morte di una citta' italiana*.

⁷¹ Taj otočić u neposrednoj blizini Pule i danas je poznato kamp-odmaralište Puležana.

vikali, plakali i čupali kosu, ambulatna kola su jurila. Sama nije bila posve svjesna što se događa. Smatra da je mnogo ranjenih umrlo kasnije, a da puno tijela nije nađeno ni pokopano te da je to bila najveća tragedija koju Pula poznaje, osobito stoga što je stradalo mnogo djece. Na upit o plaži odgovara da je bila otvorena za kupaće, odnosno da nije bilo prepreka da bi se ljudi tamo kupali. Sama nije vidjela mine, ali da po pričanju drugih zna da su bile poslagane po samoj plaži, te da su po njima ljudi nerijetko sušili ručnike.

U svojim memoarima, Vivoda iznosi da je tada svako javno okupljanje u Puli bilo dobar povod da građani iskažu svoje *talijanstvo*.⁷² On sam toga dana nije bio na Vergaroli, ali iznosi tvrdnje da je tamo na gomili ležalo 28 podmorskih mina zaostalih iz rata, bez upaljača, ali punih eksploziva. U knjizi donosi ulomak članka objavljenog u rimskim dnevnim novinama *Il Tempo* povodom 40. obljetnice eksplozije, autora Marija Gracca (puls kog *esula* u Rimu), u kojem se prvi put spominje broj od više od 110 mrtvih, koji će se kasnije ponavljati u raznim tekstovima.⁷³ Osobito je emotivan ton dijela knjige koji govori o nedužnim žrtvama, o stradalim cijelim obiteljima, o osakaćenim tijelima koje nije bilo moguće identificirati. Kao primjer naturalističkih opisa prvih minuta nakon tragedije navodi sjećanje Marine Rangan koja iznosi često ponavljaju priču o dijelovima ljudskih tijela razbacanima po moru.⁷⁴ Prisjeća se i obiteljske tragedije, gubitka brata Sergija.⁷⁵ Dio koji se odnosi na pogrebe odgovara pisanju dnevnih listova; neke citate iz *L'Arena di Pola* donosi u cijelosti, primjerice govor biskupa Radossija. Općenito, Vivoda se u poglavlju o Vergaroli najviše oslanja na pisanje *L'Arena di Pola*, ne spominjući nijedno svoje osobno sjećanje.

Livia Mele svjedoči da je na dan eksplozije na Vergaroli bila velika proslava. Ona i njezina obitelj nisu išli tamo – »Mi smo bili drukčiji«, kaže. »Mi smo bili titini, a to je bila fešta od reakcije.« U vrijeme eksplozije bila je kod kuće, u blizini arene. U prvi mah, ona i njezina obitelj su mislili da je to bila eksplozija na Monumentima (još jedna vojna zona s velikom količinom streljiva). Ne može svjedočiti o broju i lokaciji mina jer nikada nije bila na plaži Vergarola, ali zna da je tu za vrijeme Italije bila vojna baza. Ipak, kaže da u vrijeme Savezničke uprave nitko nije branio kupaćima ulazak na plažu niti je čuvao te mine, jer inače ne bi dopustili ljudima da se kupaju u blizini. O posljedicama eksplozije čula je od rođaka koji su bili tamo u vrijeme nesreće; nitko od njih nije stradao, a kasnije su otišli u Italiju. Poznavala je i druge obitelji koje su bile na Vergaroli. Sjeća se jedne obitelji koja je imala slastičarnicu u središtu grada i taj dan ju je zatvorila samo da bi svi članovi mogli otići na Vergarolu. Na pitanje o poginulim članovima obitelji doktora Michelettija, kaže da brat koji

72 Vivoda, *L'esodo da Pola*, 79.

73 Između ostalog, tamo stoji: »[...] užasna eksplozija devet tona tritola, sadržanog u podmorskim minama talijanske mornarice, prouzročila je pokolj nevinih ljudi od kojih su većina bile žene i djeca (više od 110 žrtava, svi iz Pule).« (Isto, 81.)

74 »[...] more je bilo tamno, a galebovi, mnogo njih, bučno su se obrušavali s neba i uzlijetali nakon što bi udarili o površinu; imali su nešto u kljunu. Poslije su mi rekli da su mesojedi.« (Isto, 81.)

75 Isto, 85.

je poginuo nije imao djece te da je poginula djevojčica iz njihove obitelji bila kći Michelettijeve sestre. Livia je osobno poznavala jednog mladića koji je poginuo: bio je to Alfredo (Freddi) Volchieri kojemu je ona bila simpatija i koji ju je to popodne želio odvesti u kino jer je majka nije puštala navečer vani. Livija nije prisustvovala pogrebu žrtava s Vergarole, nego je promatrala s Giardina kako prolaze vojni kamioni s lijesovima; kaže da je pogreb bio velik i masovan, a ulice su bile pune ljudi.

Josip Orbanić je u vrijeme tragedije bio petnaestogodišnjak (rođen je 1931.) i stanovao je na Vidikovcu. Nikada nije bio na Vergaroli i nije mogao točno potvrditi mjesto nesreće.⁷⁶ Vergarola je, kaže Orbanić, tada bila zanimljivo mjesto, okupljalište Puljana. Kad je čuo eksploziju, nije mislio da je to bilo na Vergaroli; eksplozije su tada bile česte i pridonosile su jednoj specifičnoj atmosferi. Za razliku od eksplozije na Valelungi sedam mjeseci ranije, gdje su bile tri uzastopne eksplozije, ovdje je bila samo jedna. Orbanić kaže da je puno priča vezanih uz eksploziju – o čovjeku u crnome mantilu, o tome da je prije eksplozije netko ručao na jednoj od tih bombi, da su neke od tih mina bile međusobno povezane žicama – no koliko je od toga istina, to je druga priča. Na pitanje o minama odgovara da su ih vjerojatno postavili Talijani ili kasnije Nijemci za zaštitu, a izvadila Saveznička vojna uprava. U svojim memoarima, Josip Orbanić je eksploziji na Vergaroli posvetio jedan ulomak; navodi da su pronađena 62 poginula tijela, od kojih je 59 identificirano, no i da se nagađalo kako ukupan broj poginulih premašuje brojku 110.⁷⁷

Kao što je već rečeno, viđenje nesreće koje iznosi Benedetto Buich prilično razlikuje od pričanja ostalih sugovornika. Tada sedamnaestogodišnji Benedetto Buich bio je, prema vlastitom iskazu, na dan eksplozije na Vergaroli kao predstavnik suprotstavljene opcije – partizana. Kaže da je to bio protalijanski skup te opisuje fizičke obračune između protalijanski i projugoslavenski orijentiranih mladića koji su se svakodnevno događali u gradu, a Saveznička vojna uprava nije poduzimala ništa da ih spriječi. Smatra da je većina podataka koji se iznose o eksploziji netočna. Mjesto eksplozije je, prema njegovim riječima, bilo na točki dodira današnje ribarske luke i brodogradilišta, pedesetak metara od zida kojim počinje vojni dio uvale. Danas je na tome mjestu nasut šljunak za potrebe brodogradilišta, te je nemoguće prepoznati bivše kupalište. U neposrednoj blizini ostaci su objekata Pietas Julije. Buich tvrdi da je bio svjedokom kada je Riccardo Saccon, jedan od kupaca na plaži, pijan prijetio da će dignuti Vergarolu u zrak, pa je zato i došao na Vergarolu toga dana. Ricardo Saccon bio je kapetan talijanske podmornice, član vrlo imućne i poznate pulske obitelji koja je posjedovala tesarski obrt. Obitelj je bila protalijanski usmjerena i već je imala planove za odlazak iz Pule. Toga je dana na Vergaroli bilo više članova te obitelji i svi su stradali. Po riječima B. Buicha, krivac za nesreću je Riccardo Saccon koji je zapaljeni roštilj (mnogi su ljudi tada spremali ručak) bacio u otvorenu minu.

⁷⁶ Orbanić kaže da je puno godina kasnije jedna osoba koja je optirala u Italiju objavila skicu mjesta eksplozije, što je objavljeno negdje oko 2000. godine. Buduće bi istraživanje svakako trebalo detaljnije analizirati pisanje novijeg talijanskog tiska, što uključuje i potragu za ovom eventualnom skicom.

⁷⁷ Orbanić, *Gorki put od Pole do Pule*, 98.

Kaže da je jedna mina bila otvorena jer su se ribari koristili eksplozivom za ulov ribe. Motiv za taj čin B. Buich pripisuje pijanstvu i ogorčenosti zbog toga što će Pula pripasti Jugoslaviji. Svoju vezu s obitelji Saccon B. Buich tumači prijateljstvom s mlađim bratom Saccon, 42-godišnjim Trifoneom (kojeg naziva i Fabrizio), koji je bio brijač, a B. Buich se kod njega šišao. Toga se dana zajedno sa cijelom svojom obitelji našao na Vergaroli. Trifone je bio jedini član obitelji Saccon čije je tijelo odmah identificirano, a kasnije je identificiran i njegov sin Fulvio. Rođak obitelji Saccon bio je i Alfredo Volchieri kojeg je u svojem iskazu spomenula Livija Mele.

U vrijeme eksplozije B. Buich se, kako tvrdi, nalazio u drvenom toaletu koji je bio naslonjen na zid koji je odvajao kupalište od ondašnjeg brodogradilišta, a danas više ne postoji. Kaže da je kroz mali prozor na kojemu nije bilo stakla vidio kako R. Saccon baca zapaljeni roštilj u otvorenu minu i nakon toga eksploziju od koje je mislio da će oslijepiti pa je pokrio oči rukama. Nakon što se dim razišao, prišao je mjestu nesreće i vidio rupu promjera otprilike 3 metra te uokolo razbacana mrtva tijela. Nasuprot ostalih svjedoka, koji u svojim iskazima spominju priče o dijelovima ljudskih tijela koja su plutala po moru i visjela po drveću (uglavnom na temelju onoga što su čuli od drugih ljudi),⁷⁸ Buich tvrdi da nitko nije bio raskomadani, osobito ne da su tijela plutala po vodi, već da su svi stradali na obali. Neka su tijela bila karbonizirana; ona koja su bila bliže jače i nije ih bilo moguće kasnije identificirati. Odbacuje i teorije o 9 tona eksploziva; smatra da je vjerojatnije da je bilo 9 mina, od kojih je eksplodirala možda jedna, i da se taj podatak greškom pretvorio u 9 tona.

Idućih je dana, kaže, nekoliko puta razgovarao s doktorom Michelettijem koji mu je potvrdio da nitko od ranjenih nije u životnoj opasnosti te da su svi mrtvi dovezeni u mrtvačnicu, odnosno da krajnje brojke odgovaraju podacima iznesenima u L'Arena di Pola 20. kolovoza 1946. godine.

Benedetto Buich sam je priznao da se toga dana nalazio na Vergaroli kao pripadnik suprotstavljene, jugoslavenske opcije te bi njegovo svjedočanstvo trebalo promatrati u tom kontekstu. Stoga je potrebno primijetiti, kao i kod Vivode, očiglednu pristranost u priči koja krivnju pripisuje suprotnu stranu. Pritom su neki dijelovi priče dvojbeni: zašto nitko nije vidio i ispričao isto što i on; zašto njegovo svjedočanstvo već prije nije negdje zabilježeno (sâm je autorici rekao da je godinama opetovano ponavljao svoju priču); kako je s razmjerno velike udaljenosti mogao uočiti događaje tako precizno; zašto svi koji se imalo razumiju u mine tvrde da rasuti eksploziv bez detonatora ne može izazvati eksploziju itd. Nadalje, priča o čovjeku u drvenome toaletu koji koji na gotovo filmski način prati razvoj događaja i očekuje katastrofu mogla bi biti svrstana uz bok priči o čovjeku u tamnome odijelu/tajnome agentu-onome koji je podmetnuo eksploziju. Nasuprot tome, tekst ne može prenijeti boju glasa, mimiku i gestikulaciju koja je autorici djelovala vrlo uvjerljivo, jednako kao i pojedini, vrlo lucidni detalji priče (npr. smještaj nekadašnjih tribina te lociranje same eksplozije). Nedvojbeno je da je B. Buich uvjeren u svoju priču, ali

⁷⁸ Vidi npr. Orbančić, *Gorki put od Pole do Pule*, 98.

i da je snažno emotivno povezan s događajem i vremenom o kojem je pripovijedao iz čega su mogla proizaći eventualne *naknadne modifikacije sjećanja*, cijela *naknadna sjećanja* ili slično.

Odgovornost za eksploziju

O odgovornosti za eksploziju kazivači također iznose različita mišljenja. Najizravniji je B. Buich, koji odgovornost za eksploziju pripisuje, kao što je već rečeno, Riccardu Sacconu koji je – prema Buichevim tvrdnjama – u stanju pijanstva bacio zapaljeni roštilj u otvorenu minu. Ostali svjedoci iznose svoje pretpostavke o odgovornima.

Ester Sardoz Barlessi smatra teorije o samozapaljenju netočnima i tvrdi da se od samoga početka znalo da su eksploziju podmetnuli Titovi komunisti, ali da se nije znalo da je OZN-a bila organizator. Taj je podatak – kaže – tek ove godine (2008.) izašao na vidjelo. Slične zaključke iznosi u svojim memoarima Lino Vivoda. Od nekoliko priča koje navodi vrijedi spomenuti svjedočenje Giuseppea (Bepija) Nidera,⁷⁹ člana talijanske partizanske organizacije. On tvrdi da je neposredno nakon događaja na mjestu nesreće, zajedno s engleskim službenikom, u blizini šumice na Vergaroli uočio tragove naprave za aktivaciju mina izdaleka. To se, zaključuje Vivoda, slaže sa službenim savezničkim tvrdnjama da eksplozija nije mogla biti slučajna, te poglavlje zatvara zaključcima o nedovoljnoj odlučnosti Savezničke vojne uprave za pronalazak počinitelja i konačnom ocjenom događaja kao »čina genocida« koji su počinili »Slaveni« čiji je cilj bio »uništiti talijanski etnos u Puli [...] i balkanizirati grad-biser Istre nobilissime.«⁸⁰

Drugačija gledišta iznose Livia Mele i Josip Orbančić. Livia Mele smatra da vlasti nisu smjele dopustiti ljudima da idu na Vergarolu. Priču o vađenju eksploziva da bi se podgrijao ručak ne smatra istinitom: ljudi bi, kaže, znali da je to opasno. No, na pitanje o različitim pričama o samome događaju, primjerice za onu o čovjeku u tamnome odijelu sa šeširom, kaže da se svašta priča, a ni dan danas nitko ne zna što je istina: »Znam samo ono što sam čula, kao što i svi znaju što se pričalo. Neki kažu da su Englezi izvadili te mine i da su to bile podmorske mine. Svatko priča svoje. Ja sam tada bila mlada djevojka, nisam ništa znala.« Josip Orbančić smatra da je to mogao biti atentat koji je trebao zastrašiti ljude da odu, ali isto tako da su to mogli uraditi i sami Talijani kojima je u interesu bilo stvoriti atmosferu straha i panike. Orbančić ističe da po završetku Drugoga svjetskog rata za Pulu rat još nije bio završio,

79 Danas pokojni profesor Bepi Nider napisao je naturalističku i ratobornu pjesmu o eksploziji na Vergaroli.

80 Vivoda, *L'esodo da Pola*, 91. Valja spomenuti da je Lino Vivoda posljednjih godina u više navrata tvrdio da zna tko je počinitelj i da će to uskoro otkriti, npr. u *Glasi Istre* 4. listopada 1999. godine (Zrinić, »Istrijanstvo je način življenja,« *Glas Istre*, 4. listopada 1999). U *Glasi Istre* od 19. kolovoza 2007. dodao je da su on i (danas pokojni) novinar *Glasi Istre* David Fištrović pronašli pismo iz kojeg su saznali ime jednog od krivaca za tragediju na Vergaroli koji je u tom pismu iskazao kajanje i grižnju savjesti zbog smrti tih nevinih ljudi te izjavio da će sve to objaviti krajem iduće godine (2008.) u svojim memoarima o Istri. (Lipljan, »Počast žrtvama i kirurgu Michelettiju,« *Glas Istre*, 19. kolovoza 2007.)

a vrijeme je bilo vrlo burno. U te dvije godine angloameričke uprave Pula je bila grad bez države.

Iseljavanje i današnje poimanje događaja

Za Ester Sardoz Barlessi, eksplozija na Vergaroli bila je kap koja je prelila čašu i natjerala velik broj ljudi da se odluči iseliti. Svjedoči da su se ljudi u vrijeme Savezničke vojne uprave bojali komunizma i vlasti koju su iskusili tijekom svibnja 1945. godine i još su se sjećali klime terora. Njezina je obitelj otišla 1947. godine i otplovila je brodom *Pola*, ali vratila se već iste godine jer – kako kaže – njezin otac nije mogao živjeti ni na kojem drugom mjestu. Također navodi da je ovaj događaj u vrijeme komunističkih vlasti bio tabu-tema o kojoj se nije smjelo previše govoriti. Inicijativom *esula* ova je tema opet otvorena te je politički sustav u Republici Hrvatskoj omogućio da se o tragediji govori i da se žrtvama oda dostojna počast.

Livia Mele na pitanje o iseljavanju odgovara: »Kasnije su sve moje prijateljice otišle, i ja bih bila otišla, ali mi majka i očuh nisu dali – oni su željeli umrijeti u svome krevetu, a ja ih ne bi ostavila. Tko je htio ići otišao je, mi koji smo ostali nismo bili ni mrtvi ni gladni.« Od njezine obitelji nitko nije otišao. Ipak, kaže da su obitelji često bile podijeljene i u svađi, neki su članovi otišli, drugi ostali. Svjedoči da je grad ostao prazan; kaže da je od njezine generacije malo ljudi ostalo. A onda, neki su otišli, neki su došli, grad se polako napunio. Dućani su se počeli otvarati i grad je opet oživio. O Vergaroli se pričalo još neko vrijeme, ali je to brzo otišlo u zaborav.

Benedetto Buich nije mnogo govorio o iseljavanju. Najviše ga smeta preuveličavanje broja žrtava koje se svake godine iznova pojavljuje u novinskim člancima o obilježavanju tragedije. Smatra da je Istra u prvome redu antifašistička zemlja koja ne treba nikakve *neofašističke* istupe te da bi Poglavarstvo Grada Pule trebalo preuzeti inicijativu za obilježavanje Vergarole, a ne prepustiti organizaciju strancima.

Josip Orbančić je zadovoljan što se nakon 60 godina ponovo počelo pričati o tragediji te što se nesreća obilježava. Smatra da bi na spomeniku trebalo ispraviti vrijeme nesreće s 13 na 14.15 sati. Na kraju, kao zanimljiv detalj spominje turizam koji je današnji novi oblik suradnje među državama. Tako se danas, kaže Orbančić, »oni isti koji su odlazili« makar simbolično vraćaju.

Žrtve eksplozije

Broj i identitet žrtava jedini su podaci vezani uz ovaj događaj koji se mogu s priličnom sigurnošću ustvrditi, ponajprije zahvaljujući ukopnim knjigama Civilnog groblja u Puli te podacima o žrtvama i osmrtnicama u novinama *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*. No, upravo se o broju žrtava u postojećoj literaturi, publicistici i novinskim člancima mogu naći veoma različiti, često kontradiktorni podaci.

Jedan od relevantnijih, premda ograničenijih, suvremenih izvora informacija zasigurno bi trebala biti natuknica »Vergarola« u *Istarskoj enciklopediji*. Među ostalim, tamo stoji: »[...] pri čemu je prema službenim podacima poginulo 116 osoba, mahom žena i djece, ali dvadesetak tijela nije bilo moguće identificirati, pa ih je možda bilo i više, a ranjeno je 216 osoba. [...] Mine, njih 28 ukupne težine oko 9 t, izvađene iz mora u puljskom području, bile su deaktivirane i nekoliko su tjedana stajale na tom mjestu, odakle ih je trebalo odnijeti i uništiti. [...] ... eksplozija oko 6 t trotila bila je razorna i užasavajućih posljedica. [...] Navodno su otkriveni tragovi naprava za aktiviranje mina [...].⁸¹ Kao literatura navedena je već više puta spominjana knjiga L. Vivode *Lesodo da Pola*.

Nekoliko je grešaka i nepreciznosti u ovome članku. Ne postoje službeni podaci u kojima se tvrdi da je poginulo 116 ljudi; zapravo je ta brojka posve proizvoljna, prvi puta se pojavljuje u Vivodinoj knjizi (»više od 110 ljudi«), a drugi puta u Fištrovićevu članku (o kojem će kasnije biti riječi) – nijedan se od ova dva teksta ne može uzeti kao vjerodostojan. Nadalje, potrebno je obratiti pozornost i na pomalo nespretnu konstrukciju da »dvadesetak tijela nije bilo moguće identificirati, pa ih je možda bilo i više«. Sva su, naime, tijela prebrojana, i ona identificirana i ona neidentificirana, stoga broj neidentificiranih žrtava nikako ne bi povećavao broj ukupnih žrtava. Jednako se tako nemogućim čini teorija po kojoj mnogo ljudi nije pronađeno – takvih je moglo biti tek nekoliko, s obzirom da su tijekom nedjelje popodne i ponedjeljka, prema pisanju novina, ekipe još pretraživale područje tražeći tijela. Ni podatak o 28 mina s devet tona trotila ne može se uzeti sa sigurnošću, a izvor za podatak o eksploziji baš šest tona trotila još je nejasniji. I naposljetku, naše je mišljenje da je knjiga L. Vivode od cjelokupne dostupne literature najmanje vjerodostojna i da ne bi smjela stajati kao literatura u znanstvenoj publikaciji bez odgovarajućeg objašnjenja i analize. Riječ je ne samo o memoarskom djelu, već i o djelu čiji je autor duboko emotivno upleten u događaj o kojemu piše.

Velike polemike izazvala je serija od tri članka autora Davida Fištrovića objavljenih u *Glasi Istre* 20., 21. i 22. kolovoza 1999. godine.⁸² Fištrović je preuzeo podatke iz knjige L. Vivode te ih kolumnističkim stilom pretvorio u feljtone. »Kataklizmička pomrčina velikih razmjera« i usporedbe s Pearl Harborom podsjećaju na pisanje *L'Arena di Pola* iz kolovoza 1946. godine. Između ostalog, Fištrović piše: »Moja istraživanja u knjigama ukopa vojnog i civilnog groblja u Puli i nekoliko okolnih sela pokazala su da je do kraja kolovoza 1946. od eksplozije poginulo ili umrlo ukupno 116 osoba, a da ih je 211 bilo ranjeno.«⁸³ Ne navodi o kojim se »okolnim selima« radi, a ostaje nejasno i kako je u *ukopnim knjigama* mogao pronaći podatak o 211 ranjenih, s obzirom da se takvi podaci u njima ne bilježe. Također, priklanjam se mišljenju Raula Marsetića da je vrlo mala vjerojatnost da je netko iz okolnih sela

81 *Istarska enciklopedija*, s. v. »Vergarola.«

82 Fištrović, »Pula ne pamti sličan udes.« *Glas Istre* (Pula), 22. kolovoza 1999. ; »Smrt kao prilog proslavi.« *Glas Istre* (Pula), 21. kolovoza 1999. ; »Zločin omogućen nemarom«, *Glas Istre* (Pula), 20. kolovoza 1999.

83 Fištrović, »Zločin omogućen nemarom«, *Glas Istre*, 20. kolovoza 1999.

toga dana bio na Vergaroli jer su prelasci iz Zone B u Zonu A i obratno bili strogo kontrolirani, pa odlazak na plažu sigurno ne bi bio dovoljan razlog da se nekog propusti preko, u to vrijeme, granice vojnih uprava.⁸⁴

Vrijedi još razmotriti pitanje žrtava koje su mogle biti pokopane na selu jer su, recimo, bile porijeklom sa sela, a u trenutku eksplozije su nekim slučajem živjele u Puli. No, ovakve pretpostavke ne držim utemeljenima, jer novine donose popise identificiranih žrtava (i njihove adrese!), a neidentificirane žrtve su sve pokopane u zajedničku grobnicu – da ih se moglo identificirati, u novinama bi bile objavljene njihove adrese i mjesta ukopa.

***

Upravo zbog ovih kontroverzi o utvrđivanju broja stradalih, u nastavku teksta donose se svi prikupljeni podaci o žrtvama eksplozije na Vergaroli, raspoređeni su u tri tablice. Cilj je što točnije odrediti ukupan broj stradalih. Jedino se iz tog razloga, uz poznate žrtve, navode i one neprepoznate, odnosno njihova pretpostavljena imena.

Tablica 1 donosi podatke o identificiranim žrtvama pokopanim na Civilnom groblju, poredanima po broju koji označava redni broj ukopa u knjizi 1946. godine (141-170, 173-176). Oni koji su imali svoje grobnice pokopani su u njima (primjerice, za Trifonea Saccona piše da je pokopan u *fondo di familia* – obiteljski posjed, odnosno grobnicu, a za Fulvia Saccona u *tomba Saccon*), a ostali u zajedničkom prostoru kojeg se nakon 10 godina prekopava. Identificiranih žrtava pokopanih na Civilnome groblju 1946. godine ukupno je 34. Neki od njih preneseni su tijekom 1947. godine u Italiju – u Trst, Udine itd, a Paolo Cherpan prenesen je 1947. godine s Mornaričkog groblja na Civilno i ukopan pod rednim brojem 53. Valja još primijetiti da su se ukopi od broja 164 do 175 obavljali idućega dana, 21. kolovoza, dok je Fulvio Saccon ukopan 23. kolovoza jer je identificiran kasnije od ostalih.

---

84 Usmeni iskaz Raula Marsetiča.

Tablica 1: Identificirane žrtve eksplozije na Vergaroli: prema knjizi ukopa Civilnog groblja u Puli, kolovoz 1946. (Zahvaljujem Raulu Marsetiču iz Centro di Ricerche Storiche, Rovinj.)

R. br. ukopa ⁸⁵	Prezime, ime ⁸⁶	Dob ⁸⁷	Ime roditelja, mjesto, datum rođenja, adresa ⁸⁸	20. 8. ⁸⁹	Osmrtnice ⁹⁰	Pokop, datum, vrijeme, prekop ⁹¹
141 ⁹²	Roici, Lucio ⁹³	15	- Sergio, Irma Paoletti - Rijeka, 11. 8. 1931. - Via Petilia 8	DA	ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 14.30
142	Roici, Gianfranco	11	- Sergio, Irma Paoletti - Rijeka - Via Petilia 8	DA	ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 14.30
143	Nicoli, Marialuisa	12	- Ruffino, Ofelia Roici - Pola, 18. 5. 1934. - Via Petilia 5	DA	LAP, 20. 8., ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 15h
144	Vidulich (Vidulich), Giovanna (in Mingaroni) ⁹⁴	72	- Giovanni, Margerita Mizzan - Pola, 72 anni - Via Zaro 4	DA	LAP, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 15.10
145	Mingaroni, Riccardo	49	- Vittorio, Giovanna Vidulich - Pola, 49 anni - Via Zaro 4	DA	LAP, 21. 8., 22. 8., ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 15.15
146	Mingaroni, Palmira	50	- Vittorio, Giovanna Vidulich - 50 anni - Via Zaro 4	DA	LAP, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 15.15

85 Redni broj ukopa u 1946. godini prema Osmoj knjizi ukopa Civilnog groblja u Puli.

86 Izvor: Osmi knjiga ukopa Civilnog groblja u Puli i novine *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*, osmrtnice 20. kolovoza 1946.

87 Isto.

88 Isto.

89 Podatak o tome nalazi li se osoba na popisu identificiranih žrtava koje su donijeli *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946.

90 Izvor: *L'Arena di Pola*, *Il Nostro Giornale*, kolovoz 1946. Preuzeta su samo 3-4 pronađena podatka o osmrtnicama za svaku osobu, iako ih ima mnogo više. To vrijedi i za ostale tablice. U tablicama se zbog ekonomičnosti nazivi novina donose u skraćenoj obliku (*L'Arena di Pola* = LAP, *Il Nostro Giornale* = ING).

91 Izvor: Osmi knjiga ukopa Civilnog groblja u Puli.

92 Isto.

93 Kod svih su žrtava kao razlog smrti navedene ozljede nastale uslijed eksplozije na Vergaroli.

94 Gdje postoje dva oblika imena ili prezimena, kao i podatka o dobi, donesena su oba.

147	Zelesco, (Tullio) Edmondo	6	- Giovanni, Stefania Russi - Pola, 30. 1. 1940. - Via Dignano 18	DA	LAP, 20. 8., ING, 20. 8., 21. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 15.30
148	Martin (Martini), Caterina (Argia, Areglia)	42	- Nicolò, Maria Debolich - Pola, 1904. - Via Marconi 48	DA	LAP, 22. 8., ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 16h
149	Martin, Nicolò	20	- Mario, Lia Soridelli - Pola, 10. 2. 1926. - Via Campomarzio 22	DA	LAP, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 16h
150	Succi, Carlo	6	- Guglielmo, Nevia Martin - Pola, 6 anni - Via Marconi 48	DA	LAP, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 16h
151	Bronzin, Francesca	41	- Angelo, Francesca Privileggio - Rovigno, 41 anni - Medolino	Da	LAP, 20. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 16.30
152	Vivoda, Sergio	8	- Riccardo, Francesca Scubla - Pola, 23. 5. 1938. - Via Castropola 24	DA		Civilno groblje, 20. 8., 17h, eshumiran 21. 1. 1946. i odnesen na groblje u La Speziji
153	Sacson, Trifone	42	- Vittorio, Lidia Preme - Pola, 7. 8. 1904. - Piazza del Ponte 11	DA	LAP, 21. 8., 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 17.30
154	Balducci, Leambruno (Leonbruno)	25	- Mario, Carmela Solimini - Sebenico (Šibenik), 26. 2. 1892. - Olivo S. Rocco 3	DA	LAP, 20. 8., 21. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 17.45
155	Marchi, Silvana⁹⁵	5	- Ottavio, Lina - 5 anni - Vicolo Erto 1	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 18h
156	Berdini, Luciana	5	- Emilio, Nella Micalevich - Roma, 15. 2. 1941. - Via delle Valle 6	DA	LAP, 20. 8., 23. 8., 6. 9., ING, 20. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 18.15

⁹⁵ U nekim popisima greškom se spominje kao Silvano.

157	Berdini, Amalia	34	- Giuseppe, Amalia - 34 anni - Via della Valle 6	DA	LAP, 20. 8., 21. 8., 23. 8., 6. 9., ING, 20. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 18.15
158	Berdini, Ornella	32	- Nicolò - 24. 6. 1914. - Via delle Valle 6	DA	LAP, 20. 8., 23. 8., 6. 9., ING, 20. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 18.15
159	Sponza, Alberto	55	- Giuseppe, Candida Delbastel - 10. 8. 1891. - Largo Oberdan 42	DA		Civilno groblje, 20. 8., 18:30
160	Micheletti, Carlo	9	- Geppino, Jolanda Nardin - Pola, 2. 6. 1937. - Piazza delle Erbe 7	DA	LAP, 20. 8., 21. 8., 27. 8	Civilno groblje, 20. 8., 18.45, eshumiran 30. 1. 1947., odvezen na groblje u Trst
161	Dinelli, Otello (Otello)	24	- Giovanni, Giovanna Mancini - 24 anni - Via Cerere 10	DA	LAP, 21. 8., 22. 8., 23. 8., 4. 9., ING, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 19h
162	Ricato, Aurelio	10	- Silvio, Olga Poldrugo - Pola, 12. 3. 1936. - Via Gladiatori 7	DA	LAP, 22. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 19.15
163	Quarantotto, Anita	37	- Giovanni, Lucia Apolonio - Pola, 14. 12. 1909. - Via Manzoni 46	DA	LAP, 21. 8.	Civilno groblje, 20. 8., 19.50, eshumirana 16. 1. 1947. i odvezena u Udine
164	Vichi (Vicchi), Wilma (Wilma)	23	- Francesco, Francesca Trosti - Pola, 23 anni - Via Caprin 23	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 9.30
165	Rocco, Mario	36	- Gaetano, Adriana Cimolino - Pola, 2. 6. 1910. - Via Manzoni 36	DA	LAP, 20. 8., 22. 8., 30. 8., ING 20. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 9.45, eshumiran 16. 1. 1947. i odnesen u Udine

Tablica 2 popisuje identificirane žrtve ukopane na Mornaričkom groblju. S obzirom da ukopne knjige nisu bile dostupne, a samo je jedan od tih grobova pronađen za vrijeme ovog istraživanja, jedino se za Francesca Zaversnicha sa sigurnošću može utvrditi da je ukopan na Mornaričkome groblju, dok se za ostale samo pretpostavlja na osnovu podataka iznesenih u novinama dva dana nakon eksplozije.

Tablica 2: Identificirane žrtve ukopane na Mornaričkome groblju

Prezime, Ime	Dob	Ime roditelja, datum, mjesto rođenja, adresa	20. 8. ⁹⁶	Osmrtnice	Napomena
Novak, Maria (di Toniolo)	48	- Matteo, Antonia Vaghese - Vienna, 1898. - Via Sergia 63	DA		
Toniolo, Francesco	45	- Francesco - Via Sergia 63	DA		
Zaversnick, Francesco	30	- Ferucio, Ida Demarin - Pola, 8. 7. 943. - Via Piranesi 46	DA		
Cherpan, Paolo	24	- Trifone, Ida Demarin	DA	LAP 21. 8., 25. 8.	eshumiran s Mornaričkog, ukopan na Civilnom groblju 5. 3. 1947., 9:30 pod br. 53 u 1947. g.

Dakle, sveukupno je 38 identificiranih žrtava (s Vitalianom Muggijom 39). Sve su ostale žrtve neidentificirane i njihov se identitet može samo pretpostavljati. Ukopne knjige donose još neke podatke koji bi mogli biti zanimljivi budućem istraživanju, primjerice podatke o zanimanju umrlog kao i o tome na kojoj je parceli točno ukopan. Tim se podacima ovo istraživanje nije bavilo.

Tablica 3 uz pomoć popisa nestalih osoba te osmrtnica pokušava rekonstruirati imena neprepoznatih žrtava, uz upozorenje da se ti podaci vjerojatno nikada neće moći provjeriti. Nemogućnost identifikacije pojedinih osoba nije spriječila članove njihove obitelji da daju osmrtnice u novinama, kao ni one koji su postavili ploču na današnje pulsko Gradsko groblje iznad grobnice u koju su ukopani neidentificirani ostaci.

⁹⁶ Popis identificiranih žrtava u *L'Arena di Pola* i *Il Nostro Giornale*, 20. kolovoza 1946.

Tablica 3: Pretpostavljene ostale žrtve eksplozije prema popisima nestalih i osmrtnicama

	Prezime, ime	Dob	Drugi podaci, ime na ploči zajedničke grobnice na Gradskome groblju	Popisi nestalih u LAP, ING, 21., 22. i 23. 8.	Osmrtnice
1.	Rupillo, Adelina (nata Crosilla)	24 (21)	DA	DA	LAP, 23. 8. 1946
2.	Bardini, Emilio	36	DA		LAP, 20. 8., 23. 8., 6. 9., ING 20. 8.
3.	Marini, Liliana	(22) 23	DA	DA	LAP, 20. 8., 22. 8., 30. 8.
4.	Luchez, Rosita (Rosina)	19 (20)	DA	DA	LAP, 20. 8., 21. 8.
5.	Micheletti, Renzo (Enzo)	4 (6)	- Geppino DA	DA	LAP, 20. 8., 21. 8., 27. 8.
6.	Micheletti, Alberto	37	DA	DA	LAP, 20. 8., 21. 8., 27. 8., ING 21. 8.
7.	Micheletti, Rina (Caterina) in Maresi	37	DA	DA	LAP, 20. 8., 21. 8., 27. 8., ING 21. 8.
8.	Bronzin, Giuseppe		NE		LAP, 20. 8.
9.	Gilve (Csilve) Maresi, Jolanda	28	DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
10.	Maresi, Franco	8	- Giovanni DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
11.	Maresi, Graziella	5	- Giovanni DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
12.	Maresi, Marina	3	- Giovanni DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
13.	Giurina, Nadia	11	- Giordano DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
14.	Sacson n. Faraguna, Stefania	31	DA	DA	LAP, 21. 8.
15.	Sacson, Riccardo	50	DA	DA	LAP, 21. 8.

166	Rocco, Camilla (Milla)	30	- Renato Marra, Natalina Cardoso - Orbetello, 20. 9. 1916. - Via Manzoni 36	DA	LAP, 20. 8., 22. 8., 30. 8.	gradsko groblje, 21. 8. 1946., 9.45, eshumirana 16. 1. 1947. i odnesena u Udine
167	Rocco, Licia	8	- Mario, Mara Milla - Pola, 20. 10. 1938. - Via Manzoni 36	DA	LAP, 20. 8., 22. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 9.45, eshumirana 16. 1. 1947. i odnesena u Udine
168	Rocco, Gianna	5	- Mario, Mara Milla - Pola, 1941. - Via Manzoni 36	DA	LAP, 20. 8., 22. 8.	Civilno groblje, 21. 8. 1946., 9.45, eshumirana 16. 1. 1947. i odnesena u Udine
169	Bressan, Gigliana	23	- Nicolò Detoffoli, Aurelia Tromba - Pola, 19. 1. 1923. - Via San Martino 31	DA	LAP, 20. 8., 25. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 10h
170	Bressan, Salvatore	27	- Francesco, Paola Vucinich - Pola, 27 anni - Via San Martino 31	DA	LAP, 20. 8., 25. 8., ING, 20. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 10h
173	Brandis, Feruccio	34	- Luigi, Olga Nider - Pola, 17. 1. 1912. - Via Piranesi 46	DA	LAP, 20. 8., 22. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 18h
174	Brandis, Ida	31	- Lorenzo, Antonia Demarin, – Ungheria, 1915. - Via Piranesi 46	DA	LAP, 20. 8., 22. 8. 1946.	Civilno groblje, 21. 8., 18h
175	Brandis, Alberto	3	- Ferucio, Ida Demarin - Pola, 8. 7. 943. - Via Piranesi 46	DA	LAP, 20. 8., 22. 8.	Civilno groblje, 21. 8., 18h
176	Saccon, Fulvio (Fulvietto)	3	- Trifone, Ida Demarin	NE	LAP, 21. 8.	Civilno groblje, 23. 8., 8.30

16.	Saccon n. Contus, Emma	50	DA	DA	LAP, 21. 8.
17.	Volchieri, Jolanda	34	DA	DA	LAP, 21. 8.
18.	Volchieri, Alfredo	28	DA	DA	LAP, 21. 8.
19.	Deboni nata Lussi, Maria	37	DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
20.	Marchi n. Deboni, Caterina	31	DA	DA	LAP, 21. 8., ING 21. 8.
21.	Muggia, Vitaliano	14	- Giovanni, Natalia Sabato - Pola - Via Capellini	ING 21. 8. – kažu da je identificiran, nepoznato gdje je pokopan	LAP, 22. 8., 20. 9., ING, 22. 8.
22.	Valeria Marani	50	DA	DA	LAP, 22. 8.
23.	Dinelli, Olao	37	DA	DA	LAP, 25. 8., 4. 9.
24.	Dinelli, Amalia	36	DA	DA	LAP, 25. 8., 4. 9.
25.	Dinelli, Giovanna	60	DA	DA	LAP, 25. 8., 4. 9.
26.	Dinelli, Norina	6	DA	DA	LAP, 25. 8., 4. 9.
27.	Sabbatti, Francesco		NE	DA – jedini spomen ove osobe	

Ostaci su neprepoznatih žrtava prvo ukopani na Mornaričko gorblje u zajedničku grobnicu (danas nije poznato gdje se nalazila), a potom prebačeni na Civilno gorblje, u grobnicu vlasništva Vittorija Saccona (na grobnici piše *Proprietario Vittorio Saccon*, v. sliku 5). Vjerojatno je on bio Riccardov i Trifoneov otac. Taj je događaj u ukopnim knjigama Civilnog groblja zaveden nadnevkom 18. veljače 1947. Sveukupno se radi o 10 lijesova s 26 ljudskih ostataka (*resti mortali*) kojima su dodijeljeni brojevi 176-182, 184-203 (nije sigurno što ti brojevi označavaju).

Ako se pretpostavi da ti *ljudski ostaci (resti mortali)* odgovaraju *tijelima (salme)*, i da je naknadno prepoznat Vitaliano Muggia pokopan zasebno, onda broj pretpostavljenih žrtava odgovara broju *ostataka*. Sveukupan broj imena, potvrđenih ili nepotvrđenih, iznosi 65, kao i broj pokopanih tijela kojima su pribrojani *ostaci* u zajedničkoj grobnici.

Slika 5: Zajednička grobnica neprepoznatih žrtava na Gradskome groblju u Puli u grobnici obitelji Saccon.

Novine su popisale i teže ranjene (16 imena), ali se s priličnom sigurnošću može zaključiti da nitko od navedenih osoba nije umro naknadno. Naime, ukopne knjige Civilnog groblja do kraja 1946. više nijednom ne spominju kao uzrok smrti posljedice ranjavanja na Vergaroli. Pogreške pri utvrđivanju broja žrtava mogle su nastati jedino kod prebrojavanja neprepoznatih žrtava, odnosno broja ostataka, ako se uvažava priče o raskomadanim tijelima. No, prema svemu sudeći, odgovorni liječnici i medicinsko osoblje, kao i osoblje groblja, dobro su obavili svoj posao.

»Solo loro sa la verità:«⁹⁷ izazovi tumačenja

Eksplוזija na Vergaroli je problematična tema iz nekoliko razloga. Nedostatak izvora i stručne literature otežava raspravljanje i zaključivanje. Uključivanje svih raspoloživih izvora koji govore o eksploziji na Vergaroli, osim što je povećalo obujam gradiva, nužno je stvorilo potrebu da se, paralelno sa zaključivanjem o samome događaju, svi izvori kritički razmotre i valoriziraju. Posebno mjesto u tome smislu zauzimaju

⁹⁷ U prijevodu: »samo oni znaju istinu« (iz pjesme E. Sardož Barlessi 18 Agosto 1946 Vergarola objavljenoj 30. lipnja 2005. godine u sada tršćanskoj listu *L'Arena di Pola*).

usmena svjedočanstva sudionika koja su rasvijetlila jedan kontekst tragedije pri čemu su istovremeno u priču unijela brojne kontroverze. Metodološki, usmena se povijest pokazuje korisnom za događaje i razdoblja kojima manjka tradicionalnih izvora, osobito arhivskoga gradiva. U tom smislu svjedočanstva funkcioniraju isključivo kao nadopuna ostalim izvorima, odnosno kao poticaj za daljnja istraživanja i rasprave.

Prema mojim istraživanjima, na Vergaroli je 18. kolovoza 1946. godine poginulo između 65 i 70 ljudi, povezanih međusobnim rodbinskim i prijateljskim vezama. Niti najslobodnije procjene koje bi uzele u obzir nekoliko mogućih scenarija ne bi trebale značajnije prelaziti broj od 70 stradalih. Jedina je to činjenica od cijele palete nejasnoća koju je ovaj rad sa priličnom sigurnošću utvrdio. Po svemu sudeći, osoblje zaduženo za posmrtnu ostatke stradalih temeljito je odradilo svoj posao te se broj ukopanih tijela posve poklapa s brojem imena za koje se zna ili sumnja da su stradali na Vergaroli. Da su postojali ljudi koje nitko kasnije nije tražio, pojavio bi se veći broj tijela od poznatih imena te bi se taj broj vidio u ukopnim knjigama. S druge strane, da neka tijela nisu pronađena, a obitelji su te osobe tražile, na svim spomenutim popisima bilo bi ukupno više imena nego ukopanih ostataka. Treća je mogućnost da nekoliko tijela nije pronađeno te istovremeno za nekoliko ljudi nije prijavljen nestanak – u tom slučaju broj bi se povećao za tek nekoliko imena. Postoji primjer Francesca Sabbattija čije je ime spomenuto samo u jednom popisu nestalih; nema ga ni na zajedničkoj grobnici neprepoznatih žrtava na Gradskome groblju, niti na osmrtnicama u novinama. Rasprava o tome jesu li ili nisu dijelovi tijela visjeli po drveću ili plutali po morskoj površini, odnosno jesu li takve pojave bile pravilo ili iznimka, pripada u sferu osobnog doživljaja ljudi u vrlo stresnoj situaciji. Ti doživljaji kasnije mogu vrlo dobro funkcionirati kao propagandni instrument, ali za znanstvena su razmatranja manje važni kada postoje pouzdani podaci o ukopima.

Pri raspravi o točnom mjestu eksplozije treba uzeti u obzir nekoliko činjenica: toga se dana na Vergaroli odigravao prilično masovni skup i natjecanje kojemu je sveukupno prisustvovalo sigurno mnogo više od 70-ak ljudi. Nadalje, natjecatelji su morali imati odvojena borilišta (plivačke staze ili barem pojedine bove kao oznake, trampolin). Pomoć pri lociranju plivačkih staza mogla bi biti međuratna slika 2 na kojoj se vidi obilježeno vaterpolsko plivalište. Obitelji koje su stradale vjerojatno su bile dosta udaljene od mjesta natjecanja; to su bili cjelodnevni izleti gdje se nosilo mnogo stvari sa sobom i pripremala hrana. Prema do sada iznesenim podacima, mogli su biti na civilnom dijelu, smješteni iza tribina vidljivih na međuratnim fotografijama ili, pak, u šumici na vojnom dijelu.

Treća je važna stvar da je Vergarola oduvijek bila vojna zona pa se može pretpostaviti postojanje nekakve ograde i znaka zabrane ulaska, makar kao ostatak iz ranijih vremena; ako su građani usprkos tome ulazili, to su činili ilegalno, premda im zasigurno nitko nije branio. Saveznici nisu koristili sve međuratne vojne baze, pa na Vergaroli tada nije bilo vojske ni čuvara. No, pitanje je bi li se tako velika manifestacija mogla održavati na vojnom posjedu *pred nosom* Savezničke vojne uprave,

ma koliko ona bila nezainteresirana. Vjerojatnije je da se službena manifestacija odigravala na civilnome dijelu, gdje je danas brodogradilište i ribarska luka, a gdje su se regate i slični događaji odigravali u međuraću. No, to ne isključuje mogućnost da su neki ljudi prešli u šumicu na vojnom dijelu, dovoljno daleko da imaju prostora za svoje aktivnosti, a dovoljno blizu da vide što se s druge strane uvala događa.

Što se tiče mina deponiranih na obali, jedna je od logičnih pretpostavki da su bile izvučene pomoću navoza u šumicu na vojnom dijelu i da su se upravo tamo smjestili nesretni građani. No, jednako su tako one mogle biti izvučene na civilnom dijelu, uz pomoć maloga mola u neposrednoj blizini tribina. Kako god bilo, činjenica je da kupaće nije mnogo zabrinjavalo prisustvo eksploziva – svi se izvori slažu da su se bez straha kretali u njihovoj neposrednoj blizini. Nema ni odgovora na pitanje tko je i kada izvukao mine, tko ih je deaktivirao, koliko ih je bilo, kojeg su bile tipa i čije proizvodnje. To su podaci koji bi riješili mnoge nedoumice i upravo bi za njima neka buduća istraživanja trebala tragati.

Obala na vojnom dijelu danas izgleda nepristupačno za kupanje, šumica je dosta strma (premda o padini govore i onovremene novine), a navoz je dijelom urušen, možda upravo djelovanjem eksplozije, možda samo zubom vremena. Osim toga, svi očevici tvrde da je riječ o samo jednoj eksploziji, nasuprot tri koje su se čule s Valelunga u siječnju 1946. godine. No, i taj navod je jedan od onih koji se ne mogu provjeriti, osobito ako se pretpostavi da bi obični građani uzastopnu seriju eksplozija mogli prepoznati kao jednu, i da su mine, ako su bile jedna na drugoj ili jedna do druge, mogle eksplodirati u samo jednom mahu. Možda je na tom mjestu moglo biti 28 mina, ali je prilično nevjerojatno da je upravo njih 28 istovremeno eksplodiralo, čak i ako se smanje procjene da je svaka od njih težila tristotinjak kilograma.

Postoji fotografija snimljena iz bombardera 1944. godine koja svjedoči da je i na civilnom dijelu bio uski pojas šume do obale,⁹⁸ ali ne smije se zaboraviti da su 1946. bivše upravne zgrade Pietas Julije bile ruševina, kao i svi okolni objekti, pa i tribine. Nemoguće je utvrditi kako je izgledalo to područje i je li se na njemu išta moglo održavati, a osobito je li bio pogodan za obiteljske piknike. Jedino što se na snimci prepoznaje jest da je brodogradilište zaista bilo mnogo manje i nije obuhvaćalo dio prema ribarskoj luci koji danas zauzima. Na pitanje zašto nitko od natjecatelja nije stradao jedan je mogući odgovor već dan – bili su smješteni dalje. Zato jedne novine donose rezultate toga jutarnjeg natjecanja, kao i tvrdnju da se popodnevne igre nisu održale zbog sućuti prema žrtvama. Zadnje je jutarnje natjecanje, prema programu, trebalo završiti oko podneva, a eksplozija se dogodila oko 14.15, pa su vjerojatno natjecatelji već otišli.

Nadalje, znalo se da će to biti *protalijanski* skup i vijesti o održavanju sigurno nisu prošle nezapaženo kod pristaša *projugoslavenske* opcije, a i Saveznička vojna uprava morala je znati o njima. Međusobni odnosi svih triju uključenih strana bili su vrlo

98 Izvor: Raul Marsetič, Centro di Ricerche Storiche; sliku v. u izvornoj verziji diplomskog rada: Tea Čonč, »Eksplozija na Vergaroli u Puli 18. kolovoza 1946. godine« (Dipl. rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000.), 80.

loši i upravo iz tog razloga mnogi zaključuju o smišljenom planu aktivacije mina. Ako se vjeruje teoriji da mine nisu mogle biti aktivirane slučajnim ili afektivnim činom preostaje jedino teorija o atentatu. Ona, ipak, još nije dokazana. O službenim priopćenjima Savezničke komisije saznajemo jedino na temelju pisanja novina, a i to su vrlo kratki, ograničeni izvještaji. Vojnoj upravi bilo je u interesu objaviti da eksplozija nije mogla biti slučajna, jer bi se u suprotnom gnjev građana usmjerio samo na njih. Komisija je mogla tvrditi da eksplozija ne može biti slučajna i da bi zaštitila svoje stručnjake za eksploziv, ako su ih upravo oni deaktivirali. Ovo opažanje, naravno, ne želi reći da njihove procjene nisu mogle biti točne i utemeljene.

Ni teorije o otvorenim minama iz kojih su građani vadili eksploziv nije moguće ni potvrditi ni opovrgnuti – to je bio potvrđen slučaj kod nekih ranijih napuštenih skladišta eksploziva: građani su, naime, željeli doći do svile u koju se omatao eksploziv.⁹⁹ Moglo se, možda, dogoditi da je makar i jedna otvorena mina izazvala požar koji je mogao zahvatiti neki predmet svakodnevne uporabe koji bi poslužio kao detonator ostatku eksploziva. U tom bi smjeru išli zaključci o odgovornosti osobe poimence spomenute u posljednjemu, ujedno i najiscrpnijem svjedočanstvu – splet nesretnih okolnosti. Za opovrgavanje ili potvrdu ove teorije trebalo bi svakako konzultirati stručnjake za eksploziv.

U suprotnom, preostaje priklanjanje teorijama urote u kojima bi cilj jedne strane bio zastrašiti drugu: *projugoslavenske* zastrašiti *protalijansku* i natjerati je na egzodus ili obratno, *protalijanske* strane da bi se optužila upravo *projugoslavenska* i tako razotkrila njihova tobožnja brutalnost te pridobile simpatije međunarodne zajednice. U prilog oba slučaja govore i obavještajni podaci do kojih su preko talijanskih špijunski izvora došli Britanci – u prvom slučaju potvrđuju istinu, a u drugom ometaju istragu. Dakle, obje teorije uključuju smišljeno planiranje akcije i vjerojatne aktivnosti danima ranije. Objе su u mišljenjima ljudi jednako zastupljene, razlikuje ih jedino mnogo jača talijanska propagandna aktivnost koja, pak, nema težinu dok se ne pojave valjani dokazi. Predodžba o OZN-i kao negativnoj sveprisutnoj tajnoj sili i njezinim agentima kao *mršavim ljudima kukastoga nosa u tamnom odijelu i sa šeširom navučenim na oči* koji su tako odjeveni viđeni u kolovozu na plaži, možda jednim dijelom i odgovara njezinom stvarnom imidžu, ali uglavnom je pretjerana. Što, opet, ne znači da OZN-a, komunistička institucija izvan Pule, nije imala razloga isplanirati eksploziju i izvršiti je pomoću svojih agenata. No, ova je teorija jednako vjerojatna i jednako nevjerojatna kao i sve ostale.

Općenito je lako povjerovati u teorije urote i onda dalje *izmaštati* ostatak scenarija, iako se pokazalo da upravo slučajnost nerijetko ravna ključnim povijesnim događajima. Presudno za ovu priču jest nedovoljno poznavanje načina na koji je Saveznička vojna uprava funkcionirala. Svi će budući pokušaji *domišljanja* najvjerojatnijeg scenarija ovog događaja, a u nedostatku službenih dokumenata, morati krenuti od dublje analize događaja i procesa u poratnoj Puli. Ovaj rad predstavlja

⁹⁹ Iskaz Benedetta Buicha.

prve pokušaje u tom smjeru. Pritom bi se jedino o broju i identitetu žrtava rasprava mogla zatvoriti, oko svih ostalih elemenata eksplozije i dalje se može i mora raspravljati.

Nadalje, za daljnju obradu ove teme bilo bi nužno dotaći dva velika i složena problema koja se uz nju opravdano vežu: međusobni odnosi u podijeljenome »gradu bez države«, s nezainteresiranom stranom vojnom upravom, iz čega se onda izvode teorije o izravno odgovornima, te problem talijanskog egzodusa iz Istre nakon Drugoga svjetskog rata. Vojna uprava je možda mogla napraviti više ne bi li zaštitila građane od rizičnih situacija kakva je bila kupanje na Vergaroli; s druge strane, građanima je bilo normalno kretati se u blizini oružja kojeg je bilo na svakome koraku, na što ukazuje i podatak da je na neslužbenom skupu potpore idejama prema kojima bi Pula trebala ostati talijanska ironijom sudbine stradalo je mnogo djece.

Bez obzira na odgovornost, ova je eksplozija zaista bila »kap koja je prelila čašu« i potaknula masovnije iseljavanje. U atmosferi sveopćeg optiranja za Italiju mnogi su odluku o iseljenu donijeli stihijski, »jer su i susjedi otišli«. Bio je prisutan i opravdan strah pred novim društvenim uređenjem. No, ne postoje metode koje bi utvrdile bi li bilo više ljudi koji bi se odlučili za ostanak da se eksplozija nije dogodila; ne postoje metode kojima bi se mogao izmjeriti strah talijanski usmjerenih građana od dolaska nove vlasti i njezinih mehanizama; ne postoje metode kojima bi se izmjerio utjecaj talijanske propagande na iseljavanje, odnosno na mišljenja ljudi. No, dovoljno je pokazatelja koji ovu eksploziju u glavama ljudi smještaju na točku prekretnicu koja je, makar simbolično, obilježila kraj jednog i početak novog razdoblja. Koliko je to zasluga samog tragičnog događaja, a koliko, primjerice, pisanja *L'Arena di Pola*, drugo je pitanje.

***

Problem koji i stvarno i figurativno stoji na kraju razmatranja o ovoj temi tiče se više sadašnjosti nego prošlosti. Riječ je, naime, o načinu obilježavanja tragedije na Vergaroli, odnosno komemoriranja žrtvi. *Esulske* udruge, osobito Libero Comune di Pola in Esilio (Slobodna općina Pula u izgnanstvu) ne kriju svoje nezadovoljstvo današnjim državnim granicama te se tako dotiču hrvatsko-talijanskih odnosa na svim razinama. Izvorišta takvoga stanja prepoznajem, između ostaloga, u kolektivnim traumama *esula* (kod svakog kolektivnog iseljavanja kolektivne su traume neizbježne) koje očigledno još nisu razriječene.¹⁰⁰ Problem s današnjim neatraktivnim izgledom nekadašnje elitne plaže u Puli dobro je riješen spomenikom u samom središtu grada kod katedrale koji uspješno utjelovljuje tragično prekinute živote na plaži Vergarola 18. kolovoza 1946. godine.

¹⁰⁰ Godine 2004. je u Italiji donesen zakon o Danu sjećanja (Giorno del Ricordo) koji je vezan ne samo uz fojbe i egzodus, nego i za sva događanja u bivšoj Julijskoj Krajini, pa tako i uz Vergarolu, što djelomično objašnjava neka ponašanja i održavanje komemoracija.

Izvori i literatura

Novine (izvori)

Il Nostro Giornale

- »A Vergarolla uno scoppio di mine stronca la vita ad oltre sessanta persone.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 20. kolovoza 1946.
- »Elenco delle persone date mancati per il disastre di Vergarolla.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 22. kolovoza 1946.
- »I feriti di Vergarolla migliorano.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 23. kolovoza 1946.
- »I migliori nuotatori polesi oggi alle 15 a Vergarolla.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 1. rujna 1946.
- »L'ultimo omaggio alle vittime di Vergarolla.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 21. kolovoza 1946.
- Osmrtnice. *Il Nostro Giornale* (Pula), 20. kolovoza – 1. rujna 1946.
- »Servi di un padrone più forte.« *Il Nostro Giornale* (Pula), 22. kolovoza 1946.

L'Arena di Pola

- »Alle vittime innocenti dell'esplosione.« *L'Arena di Pola* (Pula), 23. kolovoza 1946.
- »Ancora sull'uomo di Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 25. kolovoza 1946.
- »Astensione dal lavoro per la giornata di oggi, in segno di lutto.« *L'Arena di Pola* (Pula), 20. kolovoza 1946.
- »Belva umana ha colpito a Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 12. rujna 1946.
- »Elenco dei feriti gravissimi e lievi degenti presso l'Ospedale Santorio.« *L'Arena di Pola* (Pula), 20. kolovoza 1946.
- »Fiduciari alleati: Fuori da Pola le munizioni!« *L'Arena di Pola* (Pula), 21. kolovoza 1946.
- »Indagini sul disastro di Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 21. kolovoza 1946.
- »L'esplosione di Vergarolla è stata provocata deliberamente.« *L'Arena di Pola* (Pula), 11. rujna 1946.
- »Lodierna riunione natatoria a Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 18. kolovoza 1946.
- »La grande riunione »Coppa Scarioni« ed i Campionati provinciali di nuoto.« *L'Arena di Pola* (Pula), 17. kolovoza 1946.
- »La riunione natatoria di Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 14. kolovoza 1946.
- »Manifestazione di atletica pro vittime di Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Pula), 1. rujna 1946.
- Osmrtnice. *L'Arena di Pola* (Pula), 20. kolovoza – 20. rujna 1946.
- »Pola è in lutto.« *L'Arena di Pola* (Pula), 20. kolovoza 1946.
- Sardož Barlessi, Ester. »18 Agosto 1946 Vergarolla.« *L'Arena di Pola* (Trst), 30. lipnja 2005.
- »63 nominativi di scomparsi: identificate finora 39 salme.« *L'Arena di Pola* (Pula), 23. kolovoza 1946.
- »Si cerca un uomo.« *L'Arena di Pola* (Pula), 23. kolovoza 1946.
- »Tre polizie: e l'uomo di Vergarolla scappa.« *L'Arena di Pola* (Pula), 28. kolovoza 1946.
- »Tutto il popolo di Pola porge commosso il suo estremo saluto alle vittime.« *L'Arena di Pola* (Pula), 21. kolovoza 1946.

Giornale Alleato

- »Plebiscitario omaggio di Pola alle vittime della terrificante esplosione.« *Giornale Alleato* (Trst), 21. kolovoza 1946.
- »Si cerca l'uomo.« *Giornale Alleato* (Trst), 23. kolovoza 1946.
- »Tragiche ore a Pola dopo lo scoppio nella pineta.« *Giornale Alleato* (Trst), 20. kolovoza 1946.

Glas Istre

- »Velika eksplozija municije u Puli.« *Glas Istre* (Rijeka), 20. kolovoza 1946.

Ukopne knjige

Osmo knjiga ukopa Civilnog groblja u Puli. (Ljubaznošću Raula Marsetiča iz Centro di Ricerche Storiche, Rovigno = Centar za povijesna istraživanja u Rovinju.)

Literatura

- Amodeo, Fabio, Mario J. Careghino. *Trieste e il confine orientale tra guerra e dopoguerra: volume 3: 1946-1951.* Trst: Editoriale FVG, 2008.
- Bertoša, Miroslav. *Kruh, mašta i mast.* Zagreb: Durieux, 2007.
- »Bogat program u znak sjećanja na žrtve.« *Glas Istre* (Pula), 19. kolovoza 2006.
- Bognari, M. *Cronache di Pola e dell'Istria: 1939-1947: nove anni che hanno cambiato la storia.* Trst: Unione degli Istriani, 1989.
- Borovnica, Milan. »Brodogradilište Pula«. U *Istarska enciklopedija*.
- Cecotti, Franco. »Julijska Venecija«. U *Istarska enciklopedija*.
- Černjul, Armando. »Iredentistički govori o Puli i Saveznicima u Trstu, uz prisutnost generala Silvia Mazzarolija.« <http://www.parentium.com/prva.asp?clanak=19735> (posjet 20. rujna 2008.)
- Dota, Franko. »Sjećanje na poplavu u Firenci 1966. – osnovni elementi memorijskog narativa.« *Povijest u nastavi*, god. VI (2008), br. 2 (12): 153-166.
- Duda, Igor. »Glas Istre«. U *Istarska enciklopedija*.
- Dukovski, Darko. »Arena di Pola, L«. U *Istarska enciklopedija*.
- _____. »'Povijest mentaliteta', metoda 'oral history' i teorija kaosa.« *Časopis za suvremenu povijest* 33/1 (2001): 155-162, 199-200.
- _____. *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice: (1943. 1955.).* Pula: C.A.S.H., 2001.
- Fištrović, David. »Pula ne pamti sličan udes.« *Glas Istre* (Pula), 22. kolovoza 1999.
- _____. »Smrt kao *prilog* proslavi.« *Glas Istre* (Pula), 21. kolovoza 1999.
- _____. »Zločin omogućen nemarom«, *Glas Istre* (Pula), 20. kolovoza 1999.
- Lipljan, D. »Počast žrtvama i kirurgu Michelettiju: obilježena 61. godišnjica od tragične eksplozije protubrodskih mina na gradskom kupalištu Vergarola.« *Glas Istre* (Pula), 19. kolovoza 2007.
- Mandić, Davor. »Nostro Giornale, II«. U *Istarska enciklopedija*.
- Manin, Marino. »Julijska krajina i pitanje talijanske istočne granice od 1861. do 1975. godi-

- ne.« *Časopis za suvremenu povijest*, 26/1 (1994): 99-108.
- _____. »Egzodus«. U *Istarska enciklopedija*.
- Marsetič, Raul. *I bombardamenti Alleati su Pola 1944-1945 : vittime, danni, rifugi, disposizioni delle autorità e ricostruzione*. Rovinj: Centro di ricerche storiche, 2004. [i. e.] 2005.
- Matijašić, Robert. »Pula«. U *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., 657-659.
- _____. »Vergarola«. U *Istarska enciklopedija*.
- Mikolić, Mario. *Istra 1941.-1947.: godine velikih preokreta*. Zagreb: Barbat, 2003.
- Orbanić, Josip. *Gorki put od Pole do Pule*. Pula: MEDIT, 2006.
- »Pietas Iulia, nautičko društvo«. U *Istarska enciklopedija*.
- Radošević, Ratko. »Utvrđimo istinu o Vergaroli.« *Glas Istre* (Pula), 12. ožujka 2008.
- Spirito, Pietro. »Gli archivi inglesi rivelano: la strage di Vergarolla voluta dagli agenti di Tito.« *Il Piccolo* (Trst), 9. ožujka 2008.
- Večerina, Duško. *Talijanski iredentizam*. Zagreb: vlastita naklada, 2001.
- Velan, Elio. »Eksploziju na Vergaroli izazvao agent Ozne Giuseppe Kovacich?« *Glas Istre* (Pula), 11. ožujka 2008.
- Vivoda, Lino. *L'esodo da Pola: agonia e morte di una città italiana*. Castelvetro: s. n., 1989.
- »Voce del popolo, La«. U *Istarska enciklopedija*.
- »Yachtgeschwader«. U *Istarska enciklopedija*.
- Zekić, Jasenko. »Pula tridesetih i četrdesetih godina dvadesetog stoljeća: iz sjećanja njezinih žitelja.« *Nova Istra*, 8/1 (2003): 166-172. <http://www.epulon.org/Clanci3.htm> (posjet 20. 9. 2008.)
- _____. »Tragedija Vergarole – slučajnost ili namjera?« *Nova Istra*, 10/2 (2005): 181-184. <http://www.istriamet.org/istria/history/1800-present/vergarola/media-novaistra.htm> (posjet 13. 11. 2009.)
- Zrinić, Sandra. »Istrijanstvo je način življenja: Lino Vivoda, pulski esul, o egzodusu Talijana, eksploziji na Vergaroli te budućnosti Istre kao europske regije.« *Glas Istre* (Pula), 4. listopada 1999.
- Žerjavić, Vladimir. »Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971.« *Društvena istraživanja*, 6-7(1993): 631-656.

SUMMARY

Explosion at Vergaroli in Pula on 18th August 1946: the reconstruction effort and the challenges of interpreting

On 18 August 1946, underwater mines laid down in Vegarola bay in Pula exploded, causing the death of several dozen people. The circumstances surrounding the explosion remain unknown. In this article, the author presents the results of her research and discusses a controversial subject which historiography ignored until now. Some politically motivated interest groups and individuals use this subject for the further-

rance of their views, albeit without real scientific arguments. The intention of the paper is to deal with the subject comprehensively, discussing all its segments: the circumstances preceding the event, the event itself, the aftermath, the impact of the explosion on daily life in Pula, as well as the emigration of Pula's Italian citizens in the post-war period. Due to the absence of scientific literature about the subject, all the available sources, both post-war as well as current, were taken into account. The testimonies of four witnesses who were living in Pula at the time of the explosion were included in this paper as a valuable source. The question of the cause, or, rather, the culpability of the explosion introduces a wider historical and political context. In post-war Pula, two strongly opposed political groups existed, pro-Italian and pro-Yugoslav, which accused one another for carrying out the explosion. The effect of these opinions remain in speech and writing about the tragedy even today. Taking into consideration all the limits of the research methods used, the author concludes that she had succeeded in answering the question about the accurate number of victims, while leaving all other controversial questions open for future research.

RIASSUNTO

Esplorazione a Vergaroli a Pola il 18 Agosto 1946 anno: lo sforzo di ricostruzione e le sfide di interpretare

L'esplosione delle mine subacquee collocate sulla spiaggia di Vergarolla a Pola il 18 agosto 1946 ha causato la morte di alcune decine di civili. Le circostanze dell'esplosione ancora oggi non sono chiare. Nel suo articolo, l'autrice illustra i risultati delle proprie indagini e apre un argomento controverso di cui la storiografia ancora non si è occupata, ma che alcuni gruppi di interesse e singoli usano per scopi politici quotidiani senza reali basi scientifiche. Lo scopo del lavoro è quello di analizzare l'argomento in dettaglio prendendo in considerazione tutti i suoi aspetti: le circostanze che hanno preceduto l'evento, l'evento stesso, gli avvenimenti successivi a Pola, l'influsso dell'esplosione sulla vita dei cittadini come anche l'intensificarsi dell'esodo degli italiani da Pola nel dopoguerra. Vista l'inesistenza di una letteratura scientifica pertinente, sono state prese in considerazione tutte le fonti dell'epoca, come anche quelle attuali che erano a disposizione. Quale fonte equivalente, nell'indagine sono state incluse anche le versioni di quattro testimoni che nel periodo dell'esplosione abitavano a Pola.

Per dare una risposta alla domanda sulla causa, ovvero su chi fosse il vero responsabile dell'esplosione, è necessario inserire nella discussione anche un contesto storico-politico molto più ampio. Nella Pola del dopoguerra esistevano due schieramenti politici fortemenete contrastati, quello pro-italiano e quello pro-jugoslavo, che si accusavano a vicenda di aver provocato l'esplosione. I residui di queste ipotesi si sentono ancora oggi sia nello scritto che nel parlato. Tenendo conto di tutte le limitazioni delle metodologie di ricerca utilizzate, l'autrice conclude constatando di aver risposto efficientemente al quesito sul numero esatto delle vittime, mentre lascia aperte alle indagini future tutte le altre questioni controverse.